

Есіркепов Ж.М.^а , Құрманбаев Б.І., Омаров Б.С., Исаев Ә.И., Дайрабаев М.С.

Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан

ӘБДІСАЛАН НҰРМАХАНОВТЫҢ ҒЫЛЫМ, СПОРТ ЖӘНЕ БАПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕГІ ЖЕТІСТІКТЕРІ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ПАТРИОТИЗМГЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Есіркепов Жандос Мөргенбайұлы, Құрманбаев Болат Ізтілеуұлы, Омаров Бақытжан Сұлтанұлы, Исаев Әбдінеби Исаұлы, Дайрабаев Мақсат Сейілбекұлы

Әбдісалан Нұрмахановтың ғылым, спорт және бапкерлік қызметтегі жетістіктері арқылы жастарды патриотизмге тәрбиелеу

Аңдатпа. Бұл мақалада бокстан тұңғыш КСРО-ның Еңбек сіңірген спорт шебері, бокстан он дүркін Қазақстан чемпионы, Халықаралық дәрежедегі төреші, даңқты боксшы, білікті бапкер, ғалым-ұстаз Әбдісалан Нұрмахановтың өмір жолы, бокстағы жетістіктері, бапкерлік қызметтегі толғағай табыстары, боксшыларды дайындаудағы өзіндік әдіс-тәсілдері, жоғары дәрежелі боксшыларды физикалық, психикалық, теориялық тұрғыдан дайындаудың өзекті мәселелері ғылыми тұрғыдан талданып, қарастырылады. Әбдісалан Нұрмаханов туралы жазылған мақалалар мен кітаптар терең зерделеніп, бапкердің жаңа қырлары ашылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Тәуелсіздік алғаннан кейінгі уақытта бокстан ұлттық құраманың Олимпиада мен Азия ойындары, әлем және Азия чемпионаттарындағы жетістіктеріне жан-жақты талдау жасалады. Әбдісалан Нұрмахановпен қызмет жасаған әріптес шәкірттерінің лебіздері баяндалады. Алғаш рет еліміздегі «Дене шынықтыру және спорт» мамандарын даярлайтын 16 жоғары оқу орнының 10652 студентіне сауалнама жүргізіп, сауалнама нәтижелеріне мұқият талдау жасалып, даңқты боксшы, білікті бапкер, ғалым-педагог Әбдісалан Нұрмахановтың қазақ спортын дамытудағы баға жетпес еңбегін жас ұрпаққа насихаттау бойынша ұсыныстар жасалады.

Түйін сөздер: бокс, жаттықтырушы, ғалым, жаттығу, намыс, спорт, ғылым, жеңімпаз.

Yessirkepov Zhandos Mergenbaevich, Kurmanbaev Bolat Iztileuovich, Omarov Bakytzhan Sultanovich, Isaev Abdinabi Isaevich, Dairabayev Maxat Seilbekovich

Fostering youth patriotism through Abdisalan Nurmakhanov's achievements in science, sports and coaching

Abstract. This article highlights the life path, achievements in boxing, successes in coaching, own methods and techniques of training boxers of the first Honored Master of Sports of the USSR in boxing, ten-time champion of Kazakhstan in boxing, international-class judge, famous boxer, qualified trainer, scientist-teacher Abdisalan Nurmakhanov, scientifically analyzes and discusses topical issues of physical, mental, theoretical training of boxers of rank. Articles and books about Abdisalan Nurmakhanov will be deeply studied and new facets of the coach will be revealed. In addition, after the independence of the Republic of Kazakhstan, a comprehensive analysis of the achievements of the national boxing team at the Olympic and Asian Games, World and Asian championships will be conducted. The wishes of colleagues who worked with Abdisalan Nurmakhanov will be outlined. For the first time, a survey of 10,652 students of 16 universities of the country training specialists in Physical Culture and Sports will be conducted, a thorough analysis of the survey results will be conducted, recommendations will be developed to promote to the younger generation the invaluable work of the famous boxer, qualified coach, scientist Abdisalan Nurmakhanov in the development of Kazakh sports.

Key words: boxing, coach, scientist, training, honor, sport, science, champion.

Есіркепов Жандос Мөргенбаевич, Құрманбаев Болат Изтілеуович, Омаров Бақытжан Сұлтанович, Исаев Абдинаби Исаевич, Дайрабаев Мақсат Сеилбекович

Воспитание патриотизма молодежи через достижения Абдисалана Нурмаханова в науке, спорте и тренерской деятельности

Аннотация. В данной статье отмечены жизненный путь, достижения в боксе, успехи в тренерской деятельности, собственные методы и приемы подготовки боксеров первого Заслуженного мастера спорта СССР по боксу, десятикратного чемпиона Казахстана по боксу, судьи международного класса, известного боксера, квалифицированного тренера, ученого-педагога Абдисалана Нурмаханова. Научно анализируются и рассматриваются актуальные вопросы физической, психической, теоретической подготовки боксеров высокого ранга. Статьи и книги об Абдисалане Нурмаханове будут глубоко изучены и раскрыты новые грани тренера. Кроме того, после обретения Республикой Казахстан независимости будет проведен всесторонний анализ достижений национальной сборной по боксу на Олимпийских и Азиатских играх, чемпионатах

мира и Азии. Будут изложены пожелания коллег, работавших с Абдисаланом Нурмахановым. Впервые будет проведен опрос 10652 студентов из 16 вузов страны, готовящих специалистов по направлению «Физическая культура и спорт», и проведен тщательный анализ результатов опроса, выработаны рекомендации по пропаганде молодому поколению неоцененного труда известного боксера, квалифицированного тренера, ученого-педагога Абдисалана Нурмаханова в развитии казахского спорта.

Ключевые слова: бокс, тренер, ученый, тренировка, честь, спорт, наука, чемпион.

Негізгі ережелер. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдауларында, Ұлттық құрылтай кеңестерінде, БАҚ-на берген сұхбаттарында ел тарихында ерекше орны бар тұлғаларға құрмет көрсету, олардың ерен еңбектері мен өз салаларында жеткен жетістіктерін өскелең ұрпаққа үздіксіз насихаттау жұмыстарын жүргізу бағытында үнемі айтып келеді. Зерттеу мәселесі бойынша Ә.Нұрмахановтың бапкерлік қызметтегі, ғылымдағы, спорттағы жетістіктеріне арналған ғылыми еңбектер негізге алынды. Қазақ тарихында кеменгер ғалымдар, жаужүрек батырлар мен әртүрлі салалар бойынша атақты тұлғалар өте көп. Сондай атақты тұлғалардың қатарында қазақ спортының өркендеуі жолында басын бәйгеге тіккен, спорт тарихында өзіндік ізі бар, қазақ боксының қара нары атанған Әбдісалан Нұрмахановты атап өтуімізге болады. Ол әлемдік спорт аренасында қазақ елінің абыройын биікке көтеріп, шойын жұдырығымен әлемнің алып боксшыларын сабасына түсіріп, үздік боксшылар дайындап, толағай табысқа жеткен білікті бапкер, спортты ғылыммен байланыстырып, әрбір жаттығудың ағзаға әсерін ғылыми тұрғыдан негіздеген кеменгер ғалым болғандығы сипатталды. Оның әр жылдары бокс тақырыбында шығарған оқу құралдары жылдар өтсе де құндылығын жоймайтындығы, жас бапкерлер көмекші құрал ретінде пайдалануы қажеттігі ұсынылды. Ұлт батыры Ә.Нұрмахановтың бокстағы, бапкерлік қызметтегі жетістіктері, қазақ спортының дамуына қосқан орасан зор еңбектері жас ұрпақты патриотизмге тәрбиелеуде аса құнды болып табылады.

Кіріспе. Қазақ боксының қара нары атанған Ә.Нұрмахановтың алып тұлғасы, спорттағы жетістіктері, бапкерлік қызметтегі толағай табыстары, ғылымдағы тың ізденістері мен жаңалығы жөнінде С.Бердіқұлов [1], Қ.Найманбаев [2], Ө.Жолымбетов [3], Т.Досмұхамбетов [4], Қ.Рысбекұлы [5], Ж.Нұсқабайұлы [6], Қ.Нұрданбекұлы [7], Б.Баймұхамбетов пен Ә.Халилаев [8] және т.б. елімізге танымал көптеген жазушы-журналистер, ғалымдар мен ұстаздар қалам тартты. Бұл авторлардың барлығы Ә.Нұрмахановтың спорттық мансабындағы жетістіктерін, ғылыми ізденістерін өз еңбектеріне арқау етіп, оқырман қауымға жеткізіп, жастардың бойында отансүйгіштік, еңбексүйгіштік қасиеттерді дарытып, тәрбиелеуге аса мән береді. Сонымен қатар,

мемлекет және қоғам қайраткерлері мен ғалымдар: Қ.Тұрысов, А.Ақпаев, Е.Серкебаев, Б.Қаражанов, А.Құлназаров, М.Дайырбеков, Ж.Егізбаевтар, спортшы ардагерлер мен жаттықтырушылар: Ш.Бөлтекұлы, Ж.Көкімов, Т.Еділов, С.Әбденәлиев, Б.Әсіренкоиевтер өздерінің Ә.Нұрмахановпен қызметтес, әріптес болған кездегі естеліктерінде қазақ спортының бағына туған болмысы бөлек азамат болғандығын ерекше толғаныспен атап өтеді.

Аса көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері Дінмұхамет Қонаев: «Республика спортшыларының әлемдік сахнадағы орнын ой елегінен өткерсем, ауызды қу шөппен сүрте қоятындай халде емес екенбіз. Былғары қолғап шебері Серік Қонақбаевтың шаршы алаңдағы айқастарын жан беріп, жан алу деуден гөрі сымбат әлемінің сұлу көріністері деп қабылдағанымыз әлі есімде. Боз кілем үстіндегі Шәміл Серіков, Жақсылық Үшкөмпіров сынды палуандарымыздың жауырыны жер иіскемегенін көру бір ғанибет еді. Мен желаяқ Әмин Тұяқов пен Ғұсман Қосановтың, теңбіл доптың «тәңірлерінің» бірі Тимур Сегізбаевтың, қазақ үшін Қажымұқанның өзі болмаса да көзіндей болған Әбілсейіт Айхановтың, бокста өзіндік қолтаңбасын қалдырған Әбдісалан Нұрмахановтың есімдері талай-талай ұрпаққа үлгі болары даусыз. Олардың есімдерін елі ерекше қадірлейтіндіктен, одан артық құрмет болмас. Олардың ұшқан ұясы Қазақ дене шынықтыру институтының іргесі кеңіп, шаңырағы биіктей түсті», - деп өзінің «Ақиқаттан аттауға болмайды», - атты естелік-эссе кітабында қазақ спортшыларының әлемдік деңгейдегі спорт сайыстарында намысты қолдан бермей, қазақ деген елдің атын дүйім жұртқа паш етуін аса бір тебіреніспен атап өтеді [9].

Біз жоғарыда аталған авторлардың еңбектерін мұқият зерттеп, алдағы уақытта жарыққа шығатын монографиялық ғылыми-зерттеу жұмысымызда Ә.Нұрмахановтың өскелең ұрпақты патриотизмге тәрбиелеу бағытында қазақ боксының дамуына қосқан ұшан-теңіз еңбегін, шоқпардай шойын жұдырығымен ауыр салмақтағы әлемнің ең алып боксшыларын түйреп «Қазақ боксының қара нары» атануын жан-жақты зерделеп, темірдей тәртіп пен таудай талапқа негізделген бапкерлік қызметінің қыр-сырынғылыми тұрғыдан негіздеуге терең зерттеулер жүргізіп, спортшылардың салмақ қуудан кейінгі жылдам қалпына келуіне бағытталған

ғылыми-зерттеу ізденістеріне, қазақ боксының тәуелсіздік жылдарындағы толағай табыстарына терең талдаулар жасап, Әбдісәлан Нұрмахановтың қазақ боксында салып кеткен сара жолын лайықты жалғастырып келе жатқан білікті бапкерлердің, талантты шәкірттерінің ерен еңбектерін саралап, Ә.Нұрмахановтың қазақ спортындағы алатын өзіндік орны мен биік болмысын айшықтап, бапкерлік біліктілігі мен ғылымдағы жарқын жетістіктерін өскелең ұрпаққа насихаттау бағытында мазмұнды жұмыстар жүргізуді жалғастырамыз.

Зерттеудің мақсаты. Білікті бапкер, профессор Ә.Нұрмахановтың бапкерлік қызметінің қыр-сырын, әлемдік бокстағы абырой-беделін, тәрбиелеген шәкірттерінің жетістіктерін жан-жақты зерделеу. Денеге түсетін ауыр жүктемеден кейін спортшылардың қайтадан жылдам қалпына келуіне бағытталған ғылыми ізденістеріне талдау жасау. Зерттеу нәтижелерін оқу үдерісіне ендіру жолдарын қарастыру.

Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы. Ә.Нұрмахановтың бокстағы жетістіктеріне, бапкерлік және ғылыми жұмыстарына талдау жасау, белгілі қоғам және мемлекет қайраткерлерінің, ғалымдардың, жазушы-журналистердің, әріптестері мен шәкірттерінің сұхбаттарын, естелік ой-пікірлерін зерделеу. Ә.Нұрмаханов туралы жазылған кітаптарға, мерзімді БАҚ мақалаларға шолу жасау, материалдарды статистикалық өңдеу. Ә.Нұрмахановтың бапкерлік қызметіндегі толайым табыстарын, тәрбиелеген шәкірттерінің жетістіктерін саралау. Жоғары оқу орындарындағы (ЖОО) «Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламасында (БББ) оқитын студенттерге сауалнама жүргізу. Сауалнамаға қатысқан 10652 студенттің жауаптарын математикалық есептеу арқылы өңдеу. Ғылыми мақаланың нәтижелерін оқу-тәрбие үдерісіне ендіру бағытында жұмыстар жүргізу.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Ә.Нұрмахановтың боксқа келуі ата-анасының Өзбекстаннан Түркістанға қоныс аударуымен тікелей байланысты. Ата қонысқа көшіп келгеннен кейін көшенің атаманы, өзінен бірер жас үлкен Молдабек Құралбаевпен шекісіп қалып, жекпе-жекке шығады. Осы жекпе-жектен кейін Молдабекпен достық қарым-қатынас орнап, боксқа ықыласы оянады. Молдабектің былғары қолғабымен құм тотырылған қапшықты таң атқаннан кеш батқанға дейін соққылаған балаң жігіттің бокстың қыр-сырын үйренуге деген құштарлығын күн өткен сайын арттыра береді. Сол кезеңдегі белгілі бокс маманы К.В.Градополовтың 1941 жылы шыққан «Бокс» атты оқулығын қолға түсіріп, осы оқулық негізінде Молдабекпен бірлесіп алғашқы жаттығуларын

жасап, бокс әлемінің шым-шытырық құпияларын меңгеруге кірісіп кетеді [10].

Ә.Нұрмаханов ең алдымен өз бойындағы әлсіз тұстарымен күресіп, жеңе білді. Нар тұлғалы алып денесіне сай қайратты, салмақты болу алдына қойған мақсатына жетуге жеткіліксіз екенін түсініп, әбжіл, жылдам, жігерлі болуға аянбай еңбектенеді. Ол бала кезінен тарихи оқиғаларды оқып, батырлар жырын жаттап, атақты қолбасшылар жайлы кітаптарды құмарта ақтарды. Ақыры спортшы болуға бел байлап, ауыр темірлерді, тастарды көтеріп, шыныға бастайды. Ауа-райының ыстық-суығына қарамастан далада жүгіріп, секіріп жаттықты. Суыққа төзімді, ыстыққа шыдамды болуға үйренді. Қаптың ішіне құм толтырып, оны бағанға іліп күндіз-түні соққылауды күнделікті әдетке айналдырды [11].

Әбдісәлан Нұрмахановтың 15 жасында үлкен спорттағы ғұмыры басталды. Спортшы ретінде жүйке жұқартар жүктемелерге төзіп, үлкен ауыртпалықтың тауқыметін тартты. Бокс залына ерте келіп, кеш қайтып, жаттығу санын арттырған сайын одан ләззат алды. Бірақ кітап оқуды, ізденуді еш уақытта ұмытпайды. Ол қазақтың баһадүрі батыры Қобыландының жеңіске жетудегі құпиясымен танысып, денені, бұлшық етті жетілдіру әдістерін кітаптардан жалықпай ізденіп, алдына биік мақсаттар қойып, сол жолға бар ғұмырын арнады [12].

Әбдісәлан Нұрмаханов Түркістандағы сегізжылдық мектепті бітіргеннен кейін Алматы қаласындағы теміржол техникумына оқуға түсіп, баскетболдан техникумның құрамасында өнер көрсетеді. Сонда жүріп жеңіл атлетикамен шұғылданып, 15 жасында студенттер арасында ядро лақтырудан Алматының оқу орындары арасында чемпион атанып та үлгереді. Бойшаң, қолдары ұзын, алақандары жалпақ, күш-қуаты тасыған, қайратты, намысшылы жігіттің қарымын байқаған қырағы бапкер Октябрь Жарылғапов Әбдісәланды өзінің құрған «Буревестник» волейбол клубына шақырады. Буревестникте волейболмен үш айдай шұғылданған Әбдісәланның бар аңсары боксқа ауып тұратынын аңғарған Октябрь Жарылғапов «Сенен волейболшы шықпайды, бағыңды байламайын, сенен мықты боксшы шығады», - деп бокстан білікті бапкер Дәулеткерей Муллаевқа әкеліп табыстайды. Өзінен теміржолшы шықпайтынын жақсы сезінген Әбдісәлан бокспен тыңғылықты шұғылдану үшін теміржол техникумын тастап, Алматы дене тәрбиесі техникумына ауысады. Оны 1957 жылы аяқтап, Қазақ дене шынықтыру институтына түседі. Бұл кезеңде Ә.Нұрмаханов ұстазы Д.Муллаевтың бапкерлігімен республикаға танымал, КСРО жарыстарында биіктен көріне бастаған, болашағынан үміт күттіретін талантты боксшылардың қатарында болатын.

Білікті бапкер Д.Муллаевтың қол астында жаттыққан Әбдісалан нағыз жаттығу мен әдіс-тәсілді, бокс өнерінің қыр-сырын жетік меңгеріп, нағыз жеңіс шелектеп тер төгумен келетінін терең түсінеді. Сол кездегі республиканың ауыр салмақтағы ең мықты боксшылары саналатын Л.Гильдинмен, С.Либерманмен жекпе-жекке шығып, шеберлігін шыңдайды. Дүбірлі додада қарсыласты бас-көз демей төпелеп соққыға алмай, ақылмен, алдамшы қимылдар арқылы оңтайлы сәтті аңдап, қапы қалдыратын айла-тәсілді қолдануға машықтанады. Өзінің мойымас жігері мен қайтпас қайсарлығының арқасында Қазақстан чемпионы атанып, қазақ халқының көз қуанышына айналады. 1955 жылы КСРО біріншілігіне қатысатын Ш.Бөлтекұлы баптайтын ұлттық құраманың сапына еніп, мәртебесі асқақтайды.

1955 жылы КСРО-ның жастар арасындағы біріншілігінде чемпион атанып, қазақ елінің абыройын асқақтатады.

1956 жылы КСРО халықтарының бірінші спартакиадасында литвалық боксшы, Еуропаның екі, КСРО-ның алты дүркін жеңімпазы А.Щоцикаспен аш қасқырдай арпалысып, қайсарлықтанытады. Жекпе-жек аяқталып, төрешілердің ұзақ талқысынан кейін ұпай санымен (3-2) жеңіс Щоцикасқа беріледі. Бокспен тыңғылықты айналысқанына екі жыл ғана болған Әбдісалан азулы қарсыласпен бір қадам да шегінбей, нағыз қас батырға тән мінез көрсетеді.

Осы қарқынмен 1957 жылы ересектер арасында тұңғыш рет КСРО чемпионатына қатысып, финалға сүрінбей жетіп, ақтық сында бокс әлемінде «орыс танкісі» атанған Андрей Абрамовпен қолғап түйістіріп, тәжірибесінің кемдігінен жеңіліс тауып, күміс медаль иеленеді. Алайда, өзінен 20 кг ауыр, орыстың майталман боксшысымен қорықпай айқасқа түсіп, беймәлім қазақты қалпақпен қағып аламын деген ойының астан-кестеңін шығарып, жаңа қарсыластың өсіп келе жатқанын көрсетіп, орыс танкісінің мысын басады. Бұл табыс Қазақ елінде бүкіл халықтық қуанышқа айналып, рухани күйзелісте жүрген қазақ халқының ұлттық рухын көтеруге ерекше әсер етеді.

1962 жылы Киевте өткен КСРО чемпионатының ақтық сынында Әбдісалан орыс танкісімен қайта кездеседі. Тартысқа толы бәсекеде қазақ боксшысы Абрамовты ауыр соққыларымен есін жиғызбай, екі рет нокадаунға түсірсе де төрешілер жеңісті Андрейге береді. Дегенмен, ол күмістің алтынға бергісіз екенін көзі қарақты жанкүйерлер мен бүкіл Одақ халқы түсінді. Арада біршама уақыт өткенде Абрамов: «Әбдісалан, сол жолы жекпе-жек тағы бір минутқа созылғанда, сен ұрмай-ақ өзім-ақ құлайтын едім», - деп қазақ боксшысының

мықтылығын мойындайды. Бұл туралы сол кезеңде «Советский спорт» газеті осы чемпионат жөнінде жан-жақты жарыса жазады [13].

Әбдісалан Нұрмаханов осы жылдары өзінің әлемдік деңгейдегі боксшы екендігін сан мәрте дәлелдейді. 1963 жылы Индонезияның астанасы Джакартада тұңғыш рет өткен Азия-Африка, Латын Америкасы (ГАНЕФО) елдерінің ойындарына қатысып, барлық қарсыласын уақытынан бұрын жеңіп, алтын медаль иеленеді. Ауыр салмақтағы боксшыларды марапаттау рәсіміне Индонезияның Президенті Сукарноның арнайы қатысып, құттықтауы Қазақстан спортына, қазақ халқына көрсетілген айрықша құрмет болып саналады. Осы жеңісінен кейін Әбдісалан Нұрмахановқа КСРО-ның Еңбек сіңірген спорт шебері атағы беріледі [14]. Бұл құрметті атақты Қазақ боксы тарихында тұңғыш рет Ә.Нұрмахановтың алуы тарихи құбылыс болды. Бұл даңқты боксшының еңбекқорлығының, қайсарлығының, табандылығының арқасында қаншама әділетсіздікке ерік-жігерінің мұқалмай, намысқа тырысып, қазақ елінің мәртебесін биікке көтеру жолында жасаған ерен ерлігінің ақталғаны деп қабылдауымыз қажет.

Ә.Нұрмаханов өзінің спорттық мансабында бокс қолғабын қолына кигеннен бастап Войтин, Либерман, Мухин, Яковенко, Гильдин, Ланцерс, Феофанов, Фазекаш, Стретикович, Сабо, Сивко, Реганаур, Брандербургер, Мами, Мұхаммед, Садықов, Абрамов, Изосимов, Щоцикас, Романов сынды және т.б. көптеген ауыр салмақтағы боксшылармен қолғап түйістірді. Осы алып боксшылардың арасында Абрамов, Изосимов, Щоцикас сынды КСРО, Еуропа, әлем чемпионы атанған боксшылардан жас кезінде тәжірибесінің жеткіліксіздігінен ұтылса, кейінгі жекпе-жектерінде төрешілердің әділетсіздігінен ғана жол береді. Бұл Әбдісалан Нұрмахановтың өз заманында аса танымал, шойын жұдырық иесі болғандығын көрсетеді.

Ә.Нұрмаханов спорттық мансабында КСРО чемпионатының екі мәрте күміс, КСРО халықтары спартакиадасының екі мәрте қола жүлдегері атанып, көптеген Халықаралық деңгейдегі жарыстарда топ жарған даңқты боксшы. Ол рингте 239 жекпе-жек өткізіп, оның 222-де жеңіске жетіп, ел мүддесі мен ұлт намысы үшін басын бәйгеге тікті. КСРО-ның алтын медалі бұйырмаса да, алтыннан да салмақты, алтыннан да қымбат – қалың қазағының қошеметіне, сый-құрметіне бөленді. Әбдісалан Нұрмахановтың осындай биік деңгейде өнер көрсетуіне бапкерлері Д.Муллаев пен Е.Хасановтың сіңірген еңбектері өлшеусіз екенін атап өтуіміз тиіс. Ол былғары қолғабын шешкеннен кейін де өзінің артынан ерген ізбасар боксшылар дайындау ісіне жан-тәнімен

кірісіп, жас жеткіншектерді тәрбиелеп, өмірлік тәжірибесін соларға үйретіп, жаттықтыруға арнады. Шәкірттерін баптай жүріп, өзі де шыңдалды. Көптеген халықаралық турнирлерде оның әділдігі мен бокстың майын ішкен білгірлігіне тәнті болған АИБА басшылары 1980 жылы Мәскеу Олимпиадасында төрешілік етуге шешім қабылдайды. Ол бұл мәртебелі сенімді абыроймен атқарған тұңғыш қазақ ретінде де тарихта қалды. Сонымен қатар, Бүкілодақтық дәрежедегі төреші, Еуропа құрлығының Халықаралық дәрежедегі төрешісі, Халықаралық АИБА төрешісі атақтарына қол жеткізді.

Ә.Нұрмахановтың бапкерлік шеберлігі - бұл бір күннің нәтижесі емес, ол ХХ ғасырдың 60-жылдарынан бастап 1997 жылға дейін жылдар бойы жиналған өмірлік тәжірибенің, үздіксіз ізденудің, жаңашыл ойлаудың нәтижесінде қалыптасты. Оның шәкірттері арасынан Б.Хрянин КСРО халықтары спартакиадасының қола жүлдегері, жастар арасында КСРО жеңімпазы атанып айды аспанға шығарды. Сондай-ақ, әр жылдары Кеңес Одағының жастар және ересектер біріншіліктерінің жүлдегерлері атанған В.Юнусов, Б.Аманбаев, М.Бекежанов, В.Чипурин сынды талантты шәкірттері Әбдісәланның үмітін ақтап, ел сенімінен шыға білді. КСРО-ның студенттер чемпионатында Б.Нұрпейісов жеңімпаз атанып, тұғырдың ең биік сатысына көтерілді. Ал, Б.Сағындықов Кеңес Одағының ең мықты боксшыларының бірі болды [5, б. 7]. С.М.Киров атындағы ҚазМУ-дің (қазіргі Әл-Фараби атындағы ҚҰУ) бокс командасы Ә.Нұрмахановтың жетекшілігімен 1982 жылы Красноярск қаласында өткен КСРО жоғары оқу орындары арасында өткен дүбірлі додада бас жүлдеге ие болды, ал Бүкілодақтық студенттік ойындарда командалық есепте екі рет қола жүлдеге ие болады. Бұл қазақ спортының тарихында сол кезеңдегі ең айтулы жетістіктер қатарында саналып, Ә.Нұрмахановтың өз ісінің қас шебері екендігін көрсетеді. Оның бокс мектебінен жүздеген жас өрен дәріс алып, толайым жетістіктерге жетті.

Ә.Нұрмаханов бокс залында жаттығудың сан түрін жасатып, үйретуде шәкірттерінің жан терін шығарып, атақты қолбасшы А.В.Суворовтың «Жаттығу қиын болса, жорықта оңай болады», - деген қағидасын берік ұстанып, шыдамдылықтарын шар болаттай шыңдауды алдыңғы орынға қояды.

«Аузында қалжыңы жоқ адамның қолында шоқпары бар» - дегендей шәкірттері жаттығудан қалжырап шаршаған кезінде олардың еңсесін көтеріп, орынды қалжындар айтып, рухтандырып отыру Әбдісәланның негізгі ұстанымына айналды.

Ә.Нұрмахановтың «Әрқашан жеңіске жетуінің, бапкерлік құлшынысының сыры неде? Оның бір

басына біткен ғаламат ақыл мен мұқалмас жігердің, күш-қуаттың бастауы қайда жатыр?», - деген сұрақтарға жауап іздесек, алдымен оның балалық шағына зер салуымыз керек. Ол бала кезінен-ақ алға қойған мақсатын бұлжытпай орындап шығуды, қиындықты қасқайып қарсы алып, төзімділікпен шығарып салуды, әрдайым сабырлы болып, кездескен кедергіні өр мінезімен, ерік-жігерімен, найзағай намысымен жеңе білуге талпынды [5, б. 13].

Бокстан Қазақстанның 10 дүркін жеңімпазы атанған Ә.Нұрмаханов ринг төрінде ұзақ жылдар жасындай жарқырауына болатын еді. Бірақ «Ерте ме кеш пе әйтеуір бір күні чемпионды талантты бір жас спортшы алмастырады. Спорттың заңы солай. Сондықтан әр нәрсенің өз уақыты болады», - деп абыройы асқақтап тұрған шағында бокс қолғабын шегеге ілуін көрегендігі мен ізінен ерген жас боксшыларға орнын босатқаны деп түсінуіміз керек. Болмаса өр кеудесінде асқақ рух пен ұлттық намыс болмаса, ринг төрінде бірде жеңіп, бірде жеңіліп жүре берер еді.

Ол бапкерлік қызметті жан-тәнімен жақсы көрді. «Жақсы жаттықтырушы бойына алдымен көптеген жақсы қасиеттерді жинай білуге тиіс. Ол өзінің қара басының мақсатынан гөрі ұжымның мүддесін жоғары қоя білуі қажет. Шәкірттерінің барлығын күшіне, шеберлігіне қарай әділ бағалайтын, ешқайсысын беделіне, ұлтына қарап алаламайтын интернационалист адам болуы керек. Шыдамды педагог, көрегенді психолог болмай білікті жаттықтырушы бола алмайсың», - деген қағиданы терең сезінді. Және бұл қасиеттер Ә.Нұрмахановтың тұла бойынан артығымен табылды.

Бүгінде атақты боксшының және жоғары білікті маманның көптеген шәкірттері еліміздің барлық өңірінде табысты еңбек етуде. Ә.Нұрмаханов шәкірттерінің шеберлігі мен күшін ғана емес, оның саяси, рухани дайындығын да жоғары қоятын. Ол шәкірттерінің санасына үнемі ұлттық рухты, намысты, мәдениетті сіңіріп отырды. Командасындағы жақсы өнер көрсетіп, чемпион атануға мүмкіншілігі мол шәкірттерінің бойынан ұнамсыз қасиеттерді көрсе кешірмейтін. Темірдей тәртіпті ұстанып, құрама командадан шеттетуге дейін барды.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін республиканың спорты, оның ішінде бокс спорты ерекше қарқынмен даму үстінде. 1992 жылы Барселонада өткен Олимпиадалық ойындарға үш боксшымыз (А.Топаев, Б.Теміров, Б.Жұмаділов) ТМД елдерінің құрама командасының сапында болды. Бірақ оларды әртүрлі себептермен рингке шығармады. Аталған үш боксшының да әлеуеті Олимпиада жүлдесін алуға жетіп тұрған болатын. Бұл әділетсіздік Әбдісәлан Нұрмахановтың жүрегіне қатты батты.

Барселона Олимпиадасынан кейін 1993 жылы бокстан ұлттық құраманың бас бапкері қызметіне КСРО-ның Еңбек сіңірген спорт шебері, ғалым-ұстаз Ә.Нұрмаханов тағайындалып, үлкен реформа жасады. Ол қазақ боксының реформаторы бола білді. Тәуелсіздігін жаңа алған жас мемлекеттің бюджетіне салмақ салмай қосымша қаржы көздерін тауып, құлдыраудың алдында тұрған құраманы аяғына тік тұрғызды. «Балапан басына, тұрымтай тұсына тартқан» заманда Қазақстанның бокс құрамасын қар суына қалдырмай, шілденің ыстығына қақтатпай, күздің қара суығына тоңдырмай, қақаған қыстың боранына бой бермей қанатының астына алды. Жөнсіздікке бой алдырған ұжымды тәртіпке ұйытты, бірлікке, жауапкершілікке баулыды.

Әбдісалан Нұрмахановтың бапкерлік дәуірі Қазақстан Тәуелсіздік алғаннан кейін ерекше дәуірледі. Оның нағыз азаматтық болмысы, қарым-қабілеті мен ой-өрісі осы кезеңде ерекше көрінді. Ол енді ғана алған, бүтін бір мемлекет боксының абыройын әлемге таныту міндеті өзіне жүктелгенін жан-тәнімен сезінді. Бұл жерде қиыс кетіп, қателесуге қақысы жоқ еді. Ес білгеннен бейнетпен өскен Әбдісалан Нұрмаханов тәуекелге басты. В.Жиров, Е.Ыбыраймов, Б.Жұмаділов, Б.Ниязымбетов, Н.Сманов, Б.Аубакиров, Б.Тілегенов, Қ.Шағатаев, А.Топаев сынды боксшыларды Қазақстан құрамасына шақырды. Өзі ұлттық құраманы баптай жүріп, республика боксының даму жүйесін қалыптастыруға бел шешіп кірісті. Ол өзіне көмекші кадрлар таңдауда қателескен жоқ. Бокстың майын ішкен кәсіби мамандар А.Апачинский, Н.Сафиуллин, Ф.Т.Цой, Д.Буданбеков, В.Фетисовтер мен Мемлекеттік бапкер С.Әбденәлиев сынды білікті мамандармен тізе қоса тер төгіп, негізгі түйінді, өткір мәселелер кеңесіп, келісіп шешіліп, аз ғана уақыттың ішінде ауыз толтырып айтарлықтай жетістіктерге жетті.

Ә.Нұрмаханов талантты жастардан ұлттық құраманы қайта жасақтап түрлі оқу-жаттығу жиындарын өткізуге ден қойды. Алыс-жақын шет мемлекеттерге шығып түрлі деңгейдегі жарыстарға қатысты, тәжірибе жинақтады, жас боксшыларға әкелік мейірімін төге білді.

Тынымсыз ізденістің нәтижесінде 1993 жылы Иран астанасында өткен Азия чемпионатында алты боксшы алтын медаль алып, жалпы командалық 1-ші орын иеленді. Сол чемпионаттан кейін қазақ боксының былғары қолғап шеберлері әлемдік бокс аренасына атойлап енді. Осы жылы Тайландта өткен әлем кубогында Куба мен Украинадан кейінгі үшінші орынға жайғасты.

Сол тұста экономикасы тұрақсыз, өтпелі кезеңде тұрған елдің еңсесін көтеріп, рухын қайрауда Нұрмаханов жігіттерінің еңбегі зор еді. 1995

жылы Қазақстан боксшылары Ташкентте өткен Азия чемпионатында Болат Жұмаділов, Бектас Әбубәкіров, Бақтияр Тілегенов, Болат Ниязымбетов, Ермахан Ыбыраймов, Василий Жиров сынды 6 бірдей боксшы алтын жүлдені қанжығаға байлады. Сыралғы қарсыластар – Өзбекстан құрамасы мен Азияның небір шойын жұдырықты боксшылары Ташкенттің төрінде қазақ боксшыларының сұрапыл қимылына төтеп бере алмады. Атланта олимпиадасы қарсаңындағы бұл табыс Нұрмахановтың бағытының дұрыс, әрі құрама тізгіні сенімді қолда екенін көрсетіп берді. 1995 жылғы Әлем чемпионатында Болат Жұмаділов күміс, Василий Жиров қола медалді жеңіп алды. Бұл жүлделер қазақ боксының тәуелсіздік тұсындағы үлкен жеңістерінің басы еді.

Сол кезеңде Қазақстан бокс федерациясының тізгіні Бекет Махмұтовтай білікті маманның қолында болды. Бекет Сапабекұлының боксқа келуіне Әбдісалан Нұрмахановтың тікелей ықпалы болғанын атап өткеніміз дұрыс. Махмұтов пен Нұрмаханов тізе қосқан сәттен бастап қазақ боксы аршындап алға басты. Нұрмаханов білім-білігі мен маңдай терін аямай жұмсаса, Махмұтов жанашырлықпен қатар, құраманы қаржыдан тарықтырмауға барын салды. «Бітер істің басына, жақсы келер қасына», - демекші Бекет Махмұтовтың АИБА-ның бірінші вице-Президенті лауазымына сайлануы қазақ боксына тың серпін әкелді. Бұған қоса Нұрмахановтың оңтүстік пен Арқадағы достары мемлекеттің қаржысы жетпей қалған кездерде команданы демеп отырды. Сол бір қиын-қыстау кезеңде Нұрмаханов бокс құрамасын қара нардай өрге сүйреді. Осындай кесек турап, тереңнен толғайтын ағаларын арқа тұтқан боксшылар да ширығып шыға келді.

1996 жылы АҚШ-тың Атланта қаласында өткен жазғы Олимпиада ойындарына Қазақстан дербес ел ретінде алғаш рет қатысып, елімізден 94 спортшы спорттың 15 түрінен сынға түсті. Олимпиада қорытындысында ең қомақты нәтижені боксшылар көрсетті. Әбдісалан Нұрмаханов қазақ елінің боксшыларын Атланта Олимпиадасына бастап барып, әлемнің 197 елінің ішінен мерейлі 3-ші орынды иеленіп, айды аспанға шығарған ұлттық құраманың алғашқы қаһарман бас бапкері атанды. Бұл жетістік Олимпиада тарихында көк байрақты тұңғыш көтерген қазақ боксы үшін зор табыс, болашаққа бағдар болған ерен ерлікпен тең еді.

Атланта Олимпиадасында Болат Жұмаділов күміс, Ермахан Ыбыраймов пен Болат Ниязымбетов қола медалдарға ие болды. Ал, Василий Жиров чемпион атанып, Олимпиада ойындарының ең үздік боксшысына берілетін «Вел Баркер» кубогына ие болды. В.Баркер АИБА-ның 1920-1930 жылдар арасындағы Президенті, әуесқой бокстың

әлемде тарап, өркендеуіне сүбелі үлесін қосқан қайраткер тұлға. Бұл жұлдеге ие болу өзінің өмірін, бойындағы бар талантын спорттың осы бір тамаша түріне арнаған әрбір боксшының асыл арманы екені белгілі.

Әбдісәлан Нұрмаханов көреген, тереңге бойлап, тұңғыықтан байлам жасайтын кәсіби маман болғанын Атланта Олимпиадасына жүрер алдында Қазақстан Республикасы ҰОК-нің алдында «бес медалмен ораламыз», - деп сенімді айтуы сөзімізге дәлел. Нұржан Сманов жұлдеге бір қадам жетпей, 5-орын иеленді. Болмаса Нұрмахановтың болжамы дәл келетін еді.

Ұлттық құраманың бас жаттықтырушысы бола жүріп Әбдісәлан Нұрмаханов Куба Республикасының атақты жаттықтырушысы А.Саггарамен арадағы достық қарым-қатынас, Олимпиадалық ойындардың үш дүркін чемпионы Теофилио Стивенсонмен жете таныстықтың арқасында Куба-Қазақстан, Қазақстан-Куба бок-

сшыларымен жолдастық кездесулер, біріккен оқу-жаттығу жиындарын өткізуді дәстүрге айналдырды. Оның нәтижесі 1999 жылы Хьюстондағы Әлем чемпионаты мен 2000 жылы Сиднейде өткен Олимпиада ойындарында нақты көрінді. Хьюстонда Б.Жұмаділов әлем чемпионы, Е.Ыбыраймов қола жүлдегер атанды. Ал, Сидней төрінде Е.Ыбыраймов пен Б.Саттарханов алтын, М.Ділдабеков пен Б.Жұмаділов күміс медалға ие болды. Қазақстан боксшылары ресми емес есепте Куба мен Ресей командаларынан кейінгі жалпы командалық үшінші сатыға жайғасады. Бұл тарихи жеңіс Атлантадағы жетістікті кездейсоқ санаған іші тар, кеудемсоқ елдердің алдында Қазақстанның «бокс державасы» елдерінің қатарына именбей кіретіндігін толық дәлелдеп берді.

Тәуелсіздік жылдарындағы Ә.Нұрмаханов бокстан бапкерлік атқарған кезеңдегі және одан кейінгі жылдардағы Қазақстан құрамасының жеткен жетістіктерін 1-кестеден көруге болады.

1-кесте – Қазақстан Тәуелсіздік алғаннан кейінгі бокстан Ұлттық құрама құрамасының жетістіктері (1991-2023 жж.).

№	Жарыс атаулары	Нәтижелері		
		алтын	күміс	қола
1	Олимпиада ойындары	7	7	9
2	Әлем чемпионаты	18	15	19
3	Азия ойындары	15	10	9
4	Азия чемпионаты	43	32	39

1996-2020 жылдар аралығында Қазақстан боксшыларының Олимпиада ойындарында жеткен жетістіктерін 2-кестеден көруге болады.

2-кесте – Қазақстан Тәуелсіздік алғаннан кейінгі бокстан Қазақстан Ұлттық құрама құрамасының Олимпиада ойындарындағы жетістіктері (1996-2020 жж.).

№	Боксшылардың аты-жөні	Олимпиаданың өткен қаласы және жылы	Медалдар жиынтығы		
			алтын	күміс	қола
1	Жиров Василий	Атланта, 1996	1		
2	Жұмаділов Болат	Атланта, 1996		1	
3	Ниязымбетов Болаты	Атланта, 1996			1
4	Ыбыраймов Ермахан	Атланта, 1996			1
5	Саттарханов Бекзат	Сидней, 2000	1		
6	Ыбыраймов Ермахан	Сидней, 2000	1		
7	Жұмаділов Болат	Сидней, 2000		1	
8	Ділдабеков Мұхтархан	Сидней, 2000		1	

9	Артаев Бахтияр	Афины, 2004	1		
10	Головкин Геннадий	Афины, 2004		1	
11	Елеуов Серік	Афины, 2004			1
12	Сәрсекбаев Бақыт	Бейжің, 2008	1		
13	Шыналиев Еркебұлан	Бейжің, 2008			1
14	Сәпиев Серік	Лондон, 2012	1		
15	Ниязымбетов Әділбек	Лондон, 2012		1	
16	Дычко Иван	Лондон, 2012			1
17	Вольнова Марина	Лондон, 2012			1
18	Елеусінов Данияр	Рио, 2016	1		
19	Ниязымбетов Әділбек	Рио, 2016		1	
20	Левит Василий	Рио, 2016		1	
21	Шәкімова Дариға	Рио, 2016			1
22	Дычко Иван	Рио, 2016			
23	Бибосынов Сәкен	Токио, 2020			1
24	Қоңқабаев Қамшыбек	Токио, 2020			1
Барлығы:			7	7	9

1995-2023 жылдар аралығында Қазақстан боксшыларының Әлем чемпионаттарында жеткен жетістіктерін 3-кестеден көруге болады.

3-кесте – Бокстан Қазақстан Ұлттық құрама құрамасының Әлем чемпионаттарындағы жетістіктері (1996-2023 жж.).

№	Боксшылардың аты-жөні	Әлем чемпионатының өткен қаласы және жылы	Салмақ дәрежесі	Медалдар жиынтығы		
1	Жұмаділов Болат	Берлин, 1995	51 дейін		1	
2	Жиров Василий	Берлин, 1995	81 дейін			1
3	Жұмаділов Болат	Хьюстон, 1999	51 дейін	1		
4	Ділдібеков Мұхтархан	Хьюстон, 1999	91 жоғары		1	
5	Ыбыраймов Ермахан	Хьюстон, 1999	71 дейін			1
6	Джафаров Галиб	Белфаст, 2001	57 дейін		1	
7	Джафаров Галиб	Бангкок, 2003	57 дейін	1		
8	Головкин Геннадий	Бангкок, 2003	75 дейін	1		
9	Сәпиев Серік	Мянъян, 2005	64 дейін	1		
10	Жаңаберженов Ердос	Мянъян, 2005	81 дейін	1		
11	Жақыпов Біржан	Мянъян, 2005	48 дейін			1
12	Сәрсембаев Мираг	Мянъян, 2005	51 дейін			1
13	Артаев Бахтияр	Мянъян, 2005	69 дейін			1
14	Сәпиев Серік	Чикаго, 2007	64 дейін	1		
15	Артаев Бахтияр	Чикаго, 2007	75 дейін			1

16	Шыналиев Еркебұлан	Чикаго, 2007	81 дейін			1
17	Сәпиев Серік	Милан, 2009	69 дейін			1
18	Сәпиев Серік	Баку, 2011	69 дейін		1	
19	Ниязымбетов Әділбек	Баку, 2011	81 дейін		1	
20	Жайлауов Ғани	Баку, 2011	60 дейін			1
21	Дычко Иван	Баку, 2011	91 дейін			1
22	Жақыпов Біржан	Алматы, 2013	49 дейін	1		
23	Ақшалов Мерей	Алматы, 2013	64 дейін	1		
24	Елеусінов Данияр	Алматы, 2013	69 дейін	1		
25	Әлімханұлы Жәнібек	Алматы, 2013	75 дейін	1		
26	Ниязымбетов Әділбек	Алматы, 2013	81 дейін		1	
27	Дычко Иван	Алматы, 2013	91 жоғары		1	
28	Ералиев Қайрат	Алматы, 2013	56 дейін			1
29	Абдрахманов Берік	Алматы, 2013	60 дейін			1
30	Елеусінов Данияр	Бангкок, 2015	69 дейін		1	
31	Дычко Иван	Бангкок, 2015	91 жоғары		1	
32	Ералиев Қайрат	Гамбург, 2017	56 дейін	1		
33	Аманқұл Әбілхан	Гамбург, 2017	75 дейін		1	
34	Жүсіпов Абылайхан	Гамбург, 2017	69 дейін			1
35	Қоңқабаев Қамшыбек	Гамбург, 2017	91 жоғары		1	
36	Левит Василий	Гамбург, 2017	91 дейін			1
37	Нұрдаулетов Бекзат	Екатеринбург, 2019	81 дейін	1		
38	Қоңқабаев Қамшыбек	Екатеринбург, 2019	91 жоғары		1	
39	Бибосынов Сәкен	Екатеринбург, 2019	52 дейін			1
40	Жүсіпов Абылайхан	Екатеринбург, 2019	69 дейін			1
41	Құлахмет Тұрсынбай	Екатеринбург, 2019	75 дейін			1
42	Левит Василий	Екатеринбург, 2019	91 дейін			1
43	Жүсіпов Теміргас	Белград, 2021	48 дейін	1		
44	Бибосынов Сәкен	Белград, 2021	51 дейін	1		
45	Сабырхан Махмуд	Белград, 2021	54 дейін		1	
46	Теміржанов Серік	Белград, 2021	57 дейін		1	
47	Жүсіпов Абылайхан	Белград, 2021	67 дейін			1
48	Ташкенбай Санжар	Ташкент, 2023	48 дейін	1		
49	Сабырхан Махмуд	Ташкент, 2023	54 дейін	1		
50	Шымбергенов Асланбек	Ташкент, 2023	71 дейін	1		
51	Оралбай Нұрбек	Ташкент, 2023	80 дейін	1		
52	Бекбауов Дулат	Ташкент, 2023	67 дейін		1	
Барлығы:				18	15	19

Әлем чемпионаты мен Олимпиада ойындарында ең үздік боксшыға берілетін «Вел Баркер»

кубогын иеленген Қазақстандық боксшылар туралы мәліметті 4-кестеден көруге болады.

4-кесте – «Вел Баркер» кубогын иеленген Қазақстандық боксшылар туралы мәлімет.

№	Боксшылардың аты-жөні	Олимпиада өткен қаласы және жылы
1	Жиров Василий	Атланта, 1996 жыл
2	Артаев Бахтияр	Афины, 2004 жыл
3	Сәпиев Серік	Лондон, 2012 жыл

Кестелерде көрсетілген нәтижелердің барлығы Қазақстанның тәуелсіздігінің жемісі. Бұл қазақ бокс мектебінің әлемдегі ең мықты мектептердің қатарында екендігін көрсетеді. Бұл Ә.Нұрмахановтай кәсіби бапкердің жетістігі. В.Жиров 1996 жылы Атланта Олимпиадасында «Вел Баркер» кубогын иеленіп, артынан ерген ізбасар інілеріне сара жол салып берді. Ә.Нұрмаханов тек үздік боксшылар дайындап қана қоймай, бапкерлік қызметінде де лайықты ізбасар жаттықтырушылар тәрбиелеп, дайындағанын көрсетеді. Бұл өз алдына бөлек зерттеуді қажет ететін дүние.

Әбдісәлан Нұрмаханов әрдайым «Спорт үнемі өзгеріп тұратын құбылыс. Сондықтан жоғары жетістікке ұмтылған әрбір спортшы уақытқа, жаңашылдыққа ілесіп отыруға тиіс. Ал, уақытпен тайталасу деген қандай қиын. Осы ауыр жолда босандық танытсаң, жаңашылдыққа, бәсекеге қабілетті болмасаң, ешкім де сені кешірмейді. Ал, қайтадан бұрынғы дәрежеге, деңгейге жету үшін бұрынғыдан екі-үш есе күш-жігер жұмсап, тер төгуің керек болады», - деп шәкірттерін қайрап, рухтандырып отыру оның негізгі кредосы болды.

Сондай талантты, айтқан сөзді екі етпейтін шәкірттерінің бірі Олимпиада чемпионы Е. Ыбырайымовтың бойындағы нағыз боксшыға тән қасиеттерді танып, өз баласындай үйіне тұрғызғаны – ғибраты мол тәрбие деп санаймыз. Оған шәкіртінің бойындағы бір беткейлік ұнайтын. Етінен ет кесіп алсаң да мыңқ етпейтін нағыз қайсардың өзі. Бір элементті үйренуді қолға алса, қашан үйреніп алғанша бір тыным таппайды. Залда, жаттығу кезінде орындай алмаса, үйіне барған соң қаншама қайталайды. Ермахан: «Спорт үлкен де күрделі өнер. Барлық жаныңмен берілсең ғана оның асқар биігіне шыға аласың. Сол биікке шығар жолда небір қиындықтар мен кедергілер кездеседі? Сәтсіздікке күйреме, қайта жігеріңді жанып жаңа күшпен биікке ұмтыл. Табыс келсе тасыма, келесі жолы бәсекенің мұнан да қиын болатынын терең ұғын. Сонда ғана

Әбдісәлан Нұрмаханов ұстазым сияқты керемет жасай аласың», - деп өзін-өзі қайраған кездері қаншама [3, б. 52].

Әбдісәлан Нұрмахановтың ең асыл арманының бірі – өзіне лайықты ізбасар даярлау болды. Сондықтан ол «Ұстаз, бір жылдары өзіңнің қандай болғандығыңды көргің келсе, шәкірт тәрбиеле!»,- деген қағиданы өмірінің соңына дейін ұстанып кетті.

Әбдісәлан Нұрмахановтың бокстағы бай тәжірибесі кейінгі буын інілері үшін баға жетпес байлық, таптырмайтын қазына. Бұл күндері олардың араларынан да Әбдісәлан Нұрмахановтың ізін басып, еліміздің құрама командасының бас жаттықтырушысы, аға жаттықтырушысы болғандар аз емес. Солардың арасында – Тұрсынғали Еділов, Дамир Буданбеков, Нұрғали Сафиуллин, Александр Стрельников, Қайрат Сәтжанов, Мырзағали Айтжановтарды ерекше атап өтуге болады. Мырзағали Айтжанов өзінің білікті бапкер екендігін толағай жетістіктерімен дәлелдеп, АИБА тарапынан 2013 және 2014 жылдары «Әлемнің ең үздік бапкері» атағын екі рет жеңіп алды. Осы жас бапкерлерге бағыт-бағдар беріп, талантты, білікті бапкер ретінде қалыптасуына Әбдісәлан Нұрмахановтың сіңірген еңбегі өте зор.

Әбдісәлан Нұрмахановтың бапкерлік көрегендігін: «Талантты жастарды Алматы, Жамбыл, Түркістан, Қарағанды сияқты облыстардың төңірегінен ғана іздемей шет аймақтардан, аудан-ауылдардан да іздеуіміз керек. Мысалы, ұлан-байтақ еліміздің шет ауылдарында небір спортта дарынды жастар бар, мақсат соларды тауып қатарға қосу, тәрбиелеу», - деген сөзінен-ақ байқауға болады [4, б. 46]. Соның нәтижесінде еліміздің Ақтөбе қаласынан Г.Джапаров, Маңғыстаудан Е.Жаңабергенов, Ә.Ниязымбетов, Б.Нұрдәулетовтер, Қызылордадан Қ.Қоңқабаев, Қ.Тұрсынбай, Ақмола облысынан С.Тәшкенбай мен Т.Жүсіпов сынды үздік боксшылар шығып, Әлем және Азия чемпионаттарында жеңіс тұғырынан көрінді.

Қазіргі таңда бокс профессоры айтқандай еліміздің түкпір-түкпірінен талантты боксшылар шығып, көк байрағымызды Әбдісәлан Нұрмаханов көтерген биіктен түсірмей келеді. Елімізде бокс спортының аса қарқынмен дамып келе жатқаны аға буынның салып кеткен сара жолына дақ түсірмей жалғастырып келе жатқан жас бапкерлердің еңбегі шексіз. Мұның барлығы Тәуелсіздіктің сыйы. Бүгінгі ұлттық құрама сапындағы боксшылар ертең жаттықтырушылық қызметке келіп, алдыңғы толқынның ізін басатынына толық негіз бар. Қазір бәрі де жеткілікті. Бапкерлер де бұрынғыдай қаражат іздеп, табанынан тозбайды. Еліміздің алпауыт компаниялары тұрақты демеушік жасап, қаражат жағынан қыспай қолдап келеді. Әбдісәлан Нұрмаханов ұлттық құраманың бас бапкері қызметін қолға алғанда Бекет Махмұтовтай нарқасқа азаматтарға арқа сүйеді, сондай атымтай-жомарт кең жүректі азаматтардың қолдауына ие болды, қаржылай демеуін көрді. Ұлттық құрама боксшыларының қаражаттан тарықпай, оқу-жаттығу жиынында алаңсыз әзірленуі үшін, түрлі шипажайларда емдік-сауықтыру курстарынан өтуіне қаражатты демеушілерден тапты. М.Дайырбеков, Қ.Төлеметовтей меценат азаматтарды қазақ боксының өркендеуіне үлесін қосуға, қолдауға, демеуге ұйыстыра білді.

Қазіргі буын осыдан 30 жыл бұрын ұлттық құраманың мүшелері Қазақстан-Түркіменстан-Иран аралығын автобуспен қатынап, жарысқа түскенін біле бермейді. Қиындық қыспаққа алған кезде де намыс үшін, елдің мәртебесі жолында жан аямай жаттығып, айқасқа шыққан саңлақтардың азаматтығынан үлгі алуымыз тиіс.

Ә.Нұрмахановқа ұлттық құраманың тізгіні сеніп тапсырылғанда «Бос қиялдан гөрі еңбегіңе сен. Тәуекелдің төресі сол. Тауға да шығарады, дауылдан да алып өтеді. Мен ұлттық құрамаға келгенде мансап қуып келмегенімді тереңірек түсіндім. Қалайда енді ғана тәуелсіз ел болып, қиындықтан шығу жолын іздеген ел-жұртыма демеу болар іс тындырып, аянбай тер төгіп, елімнің рухын көтеріп, қуаныш сыйлауым керек», - деген алдыма таудай міндет қойдым. Халыққа бос сөзің емес, тындырған ісің керек. Жаңа қызметке аш бөрідей қызынып кірістім. Халық «Төзім – ердің тірегі», - дейді. Бұл – қиындығы мол, бірақ ерлікке толы жылдар болды десем қателеспеймін. Пейілі дархан қазағымның аманатын арқалап, қуантудан артық мәртебе жоқ», - деп өзін қашанда халықтан төмен санап, туған халқын жарқын жеңіспен қуанту үшін белді бекем буып, «Нар жолында жүк қалмас», - деген халықтың қанатты сөзін бойтұмар етіп, нартәуекелге барады [15].

Үздіксіз еңбектену арқылы Ә.Нұрмаханов өзінің ақыл-ойын да дамытып отырды. Бұл жекпе-жек үстінде шәкіртіне дұрыс кеңес беріп, нақты шешім қабылдауына мүмкіндік жасады. Онымен қоса Әбдісәланнның мәдениеті өте жоғары адам болды. Өзінің қарамағындағы қызметкерлері мен шәкірттеріне, тіпті күзетші мен техникалық қызметкерлерге дейін құрметпен қарады. Оның «Маған шәкірттерім өз балаларымнан да қымбат», - деген сөзі нақты дәлел бола алады [8, б. 586].

Ол шәкірттеріне үлкен жаттығудан кейінгі демалыста қазақ батырларының ерлік істерін, жеңіске жету құпиялары мен әдістерін үнемі айтып, жігерлендіріп отырды.

Оның: «Қазақ болып туылып, осы жолды таңдадың екен, қазақтың абыройын асқақтату сендерге міндеттеледі. Қазақ жігітінің басты мақсаты – өзі үшін туу, елі үшін өлу», «Боксшы рингке шығарда, салқынқанды, қарапайым қалпын сақтай білгені дұрыс. Сырт көзге сабырлы, бойынды түзу ұстап, еңсенді түсірмей әдемі шығуың керек», «Жекпе-жек басталар сәтте қарсыласқа өте сақтықпен, тепе-теңдікті сақтай отырып, аяғыңды нық басып, жақындаған жөн. Ішкі қобалжуды сыртқа шығармауға тырыс. Өзіңе сенімді болсаң, бұл жағдай қарсыласыңа сөзсіз әсер етеді. Осыны естен шығармаңдар», - деген жалынды сөздері арқылы шәкірттерінің бойындағы күйзелісті сейілтіп, намыс отын қыздырып, рухын көтеріп отыратын. Бұл көп бапкерлерде бола бермейтін біліктілік пен кемеңгерлік болса керек.

Шәкірттері де бапкерді жанындай жақсы көрді. Оның айтқанын бұлжытпай орындап, темірдей тәртіпке бас иіп, жеңістен-жеңіске жетті.

Оның табандылығы, жоғары мәдениеті, өз кәсібін терең білетіндігі, шәкірттерін жақсы көруі, қазақ боксшыларынан «бокс барыстарын» тәрбиелей алуы Әбдісәлан Нұрмахановты жеңімпаз жаттықтырушы етіп, есімі әлемге әйгілі болды.

Әбдісәлан Нұрмахановтың өмір жолымен танысқан әрбір адам оның бойынан – батыл да табанды болуды, кітапқа, білім-ғылымға құштарлықты, Отанын шынайы сүйуді, досқа адал, өтірік пен жалғандыққа жаны қас, нағыз намысты, ақылды азамат болуға талпындырады деп сенеміз.

Оның бүкіл ғұмыры спорт залы мен рингте, іс-сапарларда өтті. Қазақ халқы оның есімін құрметпен, асқан сүйіспеншілікпен еске алады. Спорт саласының мамандары Ә.Нұрмахановтың бапкерлік қызметіне, жеңісті жетістіктеріне ғылыми тұрғыдан терең талдау жасап, шәкірт тәрбиелеудің қыр-сырына қанығып, парасатты, намысты, патриот тұлға қалыптастыруда аса құнды болып табылады.

Спортшалыр арасында «Жеңіске жету қиын, ал

жеңіске жеткен соң оны сақтап қалу одан да қиын», - деген қағида бар. Ә.Нұрмаханов осы қағиданы шәкірттерінің санасына жеткізуде уақытпен санаспай еңбек етті.

Олимпиада алдындағы оқу-жаттығу жиындарының өту барысын ұсақ-түйегіне дейін білуге асығатын ҚР Ұлттық Олимпиада комитетінің Президенті А.Ақбаевқа жаттығу жиынының өту барысын егжей-тегжей баяндайтынмын. Жаттығудың аты – жаттығу, ол барлық уақытта майдан қыл суырғандай мінсіз бола бермейтін. Спортшылардың жарақат алуы және т.б. Ақбаев жақсылығын да көре білетін, соған сай орнымен жылы сөзін айттып, қанаттандыра да алатын. Ал, кемшілікке де кешірімсіз еді, «шикілігінді» аңғарса, «апшыңды қуырып» шыр-пыр болатын. Зілсіз, кексіз ашуға біз де сергек қарайтынбыз. Табиғатында бауырмал, ешкімді жатсынбайтын, жатырқамайтын әрі көпшіл, әрі қара қылды қақ жаратын әділ басшы еді. Оның маған деген ақ тілегі, құрдастық қамқорлық көңілі ерекше еді. Менің тарапымнан ұсыныс жасалса, бір бастама көтерсем, іліп әкетуге, қолдап қана қоймай, соны аяғына дейін жеткізуге барын салатын. Ашық та жарқын мінезі, адал да әділ қасиеті онымен қызметтес болған үлкен-кішіге түгел өнеге еді. Көп жігіттер сол кісіге ұқсауға ұмтылатын. Бапкерлермен сөйлесіп, хал-жағдайларымен, тұрмыс-тіршілігімен жете танысатын», - деп өмірлік тәжірибесі мол азаматпен әрбір кездесудің өзі бір өмір, ізгілікті қасиеті осындай ыстық ықыласқа лайықты екенін аса бір толғаныспен атап өтеді.

Бәлкім әркімнің өз жастық шағы әлдеқайда қызықты, әлдеқайда мәнді өткендей көрінер, бірақ біздің жастық заманымызда көрген қиыншылықтарымыз ертеңгі жақсы тұрмысымыздың, бақытты өміріміздің бастауындай сезінетін едік. 60-70 жылдарда жастар жалынды сөздің де, қаһарман істердің де адамы еді. Алдарына асқақ мақсат қоя білетін, мұратты істер жолында аянбай тер төге де білетін. «Дайын асқа тік қасық», - деген ұғым үш ұйықтаса да түсіне кірмейтін. Менің өмірдегі ұстанатын қағидам: «Үйренуден жалықпау, сосын үйретуден аянбау», - деп өмірдің екі тірегін өзіне мақсат етіп қояды [16].

Қазір не жетпейді дегенде, бізге жан-тәнімен берілгендік, ынта-ықылас, ыждаһаттылық жетіспейді. Ең бастысы ертеңге деген сенім жоқ. Адам осы бір асыл қасиеттен айырылған кезде қара бастың қамынан аса алмас хал кешеді. Мұндай әлсіздікке ұшыраған кезде біреуге үйретпек түгілі үйренудің өзіне уақыт таппайсың. Атланта Олимпиадасындағы толағай табысымызды көре алмайтын елдер мансұқ етіп, қазақ боксының болашағына күмәнмен қарағысы келгені көпшілігімізге белгілі. «Қазақстан – бокс

державасына» айналады деген тұжырымның қаншалықты ақиқатқа айналғанын Сидней Олимпиадасы дәлелдеп берді. Меніңше осынау мызғымас бірлікке құрылған ұлттық құрама сол бір қиын шақта шыңдалды. Сол кездегі команда ұжымының ауызбірлігі дос сүйсініп, дұшпан күйінетіндей берік еді. Жетістіктер ауыз толтырып айтатындай-ақ болды. Басқа спорт түрлері бапкерлерінің де қатардан қалыспаудың жолын іздеп, көш бастауға ұмтылған ілгері қадамдарына біздің ауызбіршілікке құрылған құраманың жарқын жеңістері бастама болғаны барлығымызға аян.

Олимпиадада жүлдеге іліну қаншама күш-қайратты, қаншалықты жанкешті еңбекті талап ететінін бағамдап көрсеңіз. Тұтас бір елдің алдындағы жауапкершілікті сезініп көріңіз. Тіпті, үрей туғызатындай іс деуге болады! «Көз – қорқақ, қол – батыр», - деп дана халқымыз бекерге айтпаса керек. Бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарса, алынбас қамал, аспас асу бар ма?! Жаттығудың ең озық әдістерін меңгеру жолында тынбай ізденіс жасадық. Олимпиадалық құраманың басты қаһармандары ретінде қазақтың қара домалақ жігіттерінің жүргеніне іштей сүйсініп, жүрегім жарылардай қуанатынмын. Мұның барлығы Тәуелсіздіктің жемісі. Осы сөздерді шәкірттеріміз санасына құюдан бір сәтке де жалыққан емеспін. «Өз еліңнің намысын қорғайтын қандай бақытты спортшысындар деп жігерлендіре түсемін», - деп шәкірттерінің жеңіске деген құлшынысын ұлттық рухты көтеру арқылы да арттыруға күш салғанын аңғаруға болады [17].

Көзінің тірісінде лайықты құрмет-қошемет көрмей, асқақ кеудесі илікпей, алтын басы нөқтаға сыймай кеткен Әбдісәлан Нұрмахановтай даңқты спортшы, көрнекті ғалым, білікті бапкердің қазақ боксының дамуына сіңірген ерен еңбегін ұлықтап, жастарды спорт өнері арқылы ұлттық рух, болмысқа, намысқа, Отансүйгіштікке тәрбиелеуге бағытталған бапкерлік қызметін жан-жақты зерттеп, өскелең ұрпаққа насихаттап, рухына тағзым ету біздің азаматтық борышымыз деп білеміз.

Ғылымдағы жетістігі. Әбдісәлан Нұрмаханов осыдан үш ғасыр бұрын қазақтың ұлы перзенті Абылай ханның артындағы ұрпағына айтқан: «Білекке сенген заманда ешкімге есе бермедік, білімге сенер заманда қапы қалып жүрмелік», - деген қанатты сөзін бойтұмардай сезініп, жаттықтырушылық қызметтің инемен құдық қазғандай қиямет екенін ұғынады [18]. Ол Қазақ дене шынықтыру институтын бітіргенде-ақ спорт залында ілінген бокс қабын оңды-солды қара күшпен соққылаудың ескірген әдіс екендігін, қарсыластың осал тұсын дәл табу, әрбір жаттығуды, әдіс-тәсілді ғылымитұрғыдан

зерделеп, күш-қуатты сарқа жұмсамай, ақылға салып, парасатпен жаттығып, барлық жаттығу тек ғылымға негізделгенде ғана үздік нәтижеге жетуге болатынын жете түсінеді. Әрбір адам өзі аз білетін нәрсені терең зерттеп, нәтиже шығаруға ұмтылатыны анық. Әбдісәлан Нұрмаханов та сондай ізденгіш жанның бірі болды. Бокс жайлы кітаптарды ізденіп оқу, атақты бокс шеберлерінің жаттығулары мен жарыстардағы өнерлерін мұқият қадағалау оның білімін дамытты. 1972 жылы КСРО-ға таны-мал атақты биолог, академик А.Д.Бернштейннің жетекшілігімен «Моншада салмақ азайтудың адам ағзасына тигізетін функциялық әсері» атты тақырыпта кандидаттық диссертация қорғап, биология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алады. А.Д.Бернштейн Алматы дене тәрбиесі институтының негізін қалауға ат салысқан көрнекті ғалымдардың бірі. Мәскеуде тұрса да Қазақстаннан қол үзбей, тығыз байланыстың нәтижесінде Қазақстандық жас ғалымдардың ғылыми жұмыстарына қолдау көрсетіп, бағыт-бағдар беріп, ақыл-кеңесін аямай жүрген жүрегі кең ғалым. Диссертацияның ресми оппоненті спорттық медицинаның майын ішкен ғалым, әлемдегі ең үздік физиолог мамандардың бірі А.В.Коробков: «Әбдісәлан Нұрмахановтың үш жыл бойына мыңнан астам спортшылармен жүйелі түрде жүргізген ғылыми тәжірибелерінің практикалық маңызы өте ауқымды. КСРО құрамасының спортшыларын әлемдік деңгейдегі жарыстарға дайындау барысында Ә.Нұрмахановтың бұл еңбегі қомақты қолдау болатынына сенемін. Осы ғылыми-зерттеу жұмыстарының негізінде үлкен жетістікке жетуге болады», – деп жоғары баға береді [19].

Диссертациялық еңбекте Ә.Нұрмахановтың зерттеген мәселесі өзектілігімен және ауқымдылығымен құнды болып табылады. Атап айтқанда, боксшы қандай да бір жекпе-жекте жеңіске жету мақсатында салмақ қуу үшін моншаның қатты ыстық буына ұзақ уақыт отыру арқылы ағзасына қаншама зиян келтіретінін анықтап, осы бағытта жазылған шетелдік ғалымдардың еңбектеріне терең талдаулар жасап, өзінің ғылыми тұжырымдамасын ұсынады. Сонымен қатар, профессор Ә.Нұрмаханов Мәскеуден шығатын «Ежогодник бокса» атты ғылыми журналында жариялаған «Отдых боксера в минутном перерыве» атты ғылыми мақаласында «Рингте боксшының жүйелі әрекетімен еңбек қабілеттілігін арттыруда раундтар арасындағы үзілістің қатты шаршаған боксшылар үшін қаншалықты маңызды екендігіне ерекше тоқталып, бұл өзекті мәселеге (раундтар арасындағы үзілісте қанша секунд болса, боксшыға соншалық күш-қуат беретін әдістер болатынын) ешқандай ғалым ғылыми тұрғыдан негіздеме жасамаған», – деп атап өтеді [20]. Осы

мәселені Қазақ дене тәрбиесі институтының «Бокс» кафедрасының көп жылдық тәжірибелеріне сүйене отырып, дене қызметтерінің жекпе-жектегі раундтар арасындағы үзілістердің спортшыны қайта қалпына келтірудегі маңыздылығын ашу барысында атақты ғалымдар И.Т.Сеченов пен А.Д.Бернштейннің ғылыми-зерттеу еңбектеріндегі гипотезаны қолдана отырып, зертханалық анықтау құралдары арқылы боксшылардың ағзасындағы өзгерістерді нақтылап, нақты тұжырым жасап көрсетеді.

Профессор Ә.Нұрмаханов саналы ғұмырында өзінің өмірлік тәжірибесін, ғылыми жұмыстарын болашақта спорт сүйер өскелең ұрпақтың күнделікті жаттығу барысында қолдануы үшін ғылыми тұрғыдан негіздеп, оқу-әдістемелік құралдар жазуға ден қойды. Оның қаламынан туған әр жылдары жазылған «Жекпе-жек» [11], «Бокс» [21], «Боксшы болғың келе ме?» [22], «Бокс мектебі» [23] атты оқу құралдары жас жаттықтырушылар мен бокспен шұғылданушы спортшылар үшін баға жетпес құнды құрал болып табылады.

Профессор Ә.Нұрмаханов спортты ғылыммен байланыстырмаса жоғары дәрежелі спортшыларды дайындау мүмкін болмайтынын 1970 жылдары түсініп, барлық оқу-жаттығу жиындарын, залдағы жаттығуларды ғылыми тұрғыдан негіздеуді тәжірибеге енгізуді қолға алады. Нәтижесінде ол көптеген атақты боксшыларды тәрбиелеп шығарды. Оның есімі әлемдегі атақты кубалық бокс мамандары А.Саггара және ресейлік А.К.Червоненколармен қатар аталатын болды.

Атақты қолбасшы А.В.Суворовтың «Генералға керекті бірден-бір жағдай – ол кітап оқу арқылы білімін үздіксіз толықтырып отыруы», – деген қанатты сөзін жадынан шығармай, қайда барса да, қайда жүрсе де жол дорбасынан кітабын тастамады. Ол «Қанмен дарығанды қасиеттемесең, қадірің болмайды. Өнер де тәрбиені сүйеді. Оқи жүрмесең, тоқығаныңды ұмытып қаласың. Миың тоқырауға ұшырайды», – деген аталы сөзді жадына тоқып, алдына қойған мақсат–арманға тек білектің күшімен ғана жету мүмкін емес екенін жете түсінді. Жақсы кітап – бір ғұмыр, оны оқыған сайын беймәлім дүние кешесің. Адамзат баласы рухынды байытар басқа құрал тапқан жоқ. Сол үшін тынымсыз ізденіс жасап, ғалымдардың еңбектерін талдап, саралап, биік белеске күш пен қуатты тек білімді ғылыммен ұштастырғанда ғана жетуге болатынына көз жеткізіп, ғылымға ден қойып, әрбір жаттығудың, үлкен жүктеменің адам ағзасына әсерін, қайта қалыпқа келу жолдарына ғылыми тұрғыдан негіздеме береді.

Ә.Нұрмаханов бір сұхбатында: «1993 жылы Қазақстан құрамасының бас бапкерлігіне

тағайындалған кезімде құрамадағы мақтаулы боксшылардың өзі тәртіптің, бақылаудың болмауынан жүгенсіздікке бой алдырғанын байқадым. Олармен күресіп, тәртіпті жолға қоюыма бір жылдай уақытымды жұмсадым. Тәртіпке бағынғысы келмеген 3-4 боксшыны құрамадан шеттеттім. Табандылық керек болды. Құрамада қалған спортшылардың күнделікті ұйқысы мен тамағына дейін қадағалап отыру маған қосымша үлкен күшті қажет етті. Күндізгі үлкен жаттығуда адам 8-9 мың килокалория қуатын жоғалтады. Тамағы, демалысы нашар болса, қалыпты жағдайға түсе алмайды. Боксшылардың асқазан жолдарын түрлі шлактан тазартып, арылтып-жуу үшін Олимпиадаға екі жарым ай қалғанда құраманы «Сарыағаш» шипажайына алып бардым. Асқазанды ертерек шаюдың да зор маңызы бар. Шайындан кейін спортшы бір айсыз қалпына келе алмайды. Адам басқа географиялық аймаққа тек 9-шы күні ғана үйренеді. Түрлі атмосфералық қысымға ағзаны үйрету үшін команданы Олимпиада алдында екі рет тауға шығардым. Сол арқылы өкпе қабын кеңейттік, жүрек соғысын реттедік. Осындай ғылыми ізденіспен жүйеленген жаттығу арқасында жігіттер үшінші раундта да шаршамайды. Осы аса жауапты да күрделі істі ғылыммен сабақтастыра жоспарлаған Ә.Нұрмаханов бапкерлер алқасымен кеңесе келе Олимпиадаға екі апта қалғанда команданы АҚШ-қа алып барады. Білген адамға бұл – нар тәуекел! Олимпиадаға екі апта бұрын бару – қомақты шығын. Ертең нәтиже болса, арқаннан қағады. Болмаса, қара есекке теріс мінгізіп жіберуі мүмкін. Жүрегінің түгі бар Ә.Нұрмаханов бар жауапкершілікті өз мойнына алды [4, б. 53]. Осындай ғылымға негізделген жүйенің нәтижесінде 1994 жылы Иранда өткен Азия чемпионатында, 1995 жылы Ташкентте болған Азия біріншілігінде жалпы командалық 1-орын иелендік. 1994 жылы Әлем кубогында А.Топаев алтын жүлде иеленді. Атланта Олимпиадасында үздік үштікті түйіндеп, қазақ елінің абыройын асырдық. Бұл жетістіктердің барлығы 3-4 жылдың төңірегінде болған нәтижелер еді», - деп ғылымсыз спорттың өрге баспайтынына ерекше тоқталып өтеді [8, б. 46].

АИБА төрешісі, Мемлекеттік жаттықтырушы қызметін атқарған әріптес досы С.Әбденәлиев «Әбдісәлан жаттықтырушылық жұмысқа керемет құлшыныспен кірісті. Сол кезеңде бапкерліктің қыр-сырын Нұрмахановтан артық білетін маман жоқ еді. Ол бокстың жаңа техникалық элементтерін іздеді, жаттықтырушылық жұмысын ғылыми шығармашылық ізденіспен ұштастырды. Ғылымға ден қойып, ғылыми зерттеулер жүргізіп, кандидаттық диссертация қорғады. Әбдісәлан Нұрмаханов үздіксіз ізденіс үстіндегі жаттықтырушының ғана жастарды

баптауға қақысы бар екенін жан-жүрегімен түсінді. Осы жолда бейнетке төзді. Ерен еңбектің арқасында ол бокс саласындағы ірі тұлғаға айналды», - деп, қазақ боксының бағына туған асыл азаматтың бағасын дәл береді [3, б. 276].

Бұл тұрғысында Ә.Нұрмахановтың бапкерлік құрамында болып, қасында жүрген ізбасар шәкірті, ҚР Еңбек сіңірген жаттықтырушысы Тұрсынғали Еділов: «Әбдісәлан Нұрмахановтың темірдей тәртіпке негізделген құраманы басқарудағы іскерлігіне, әр салмақ бойынша әлемдегі үздік боксшылардың техникасын, әдіс-тәсілін зерттеп-зерделеп, шәкірттерін сол боксшыға лайықты баптап, кемшілікпен күресуге еш жалқаулық танытпайтын. Жаттығуға қатысты барлық мәселені тек ғылыми тұрғыдан негіздеуге дайын тұратын», - деп ұстазының жеңіске жетудегі құпиясын атап өтеді [24].

Белгілі спорт журналисі Қ.Рысбекұлы: «Әбдісәлан Нұрмаханов 1990 жылдары тарихтың өтпелі сатысында елінің еңсесін көтеріп, жігіттерге жігер бере білді. Оның басқа жаттықтырушылардан ең үлкен артықшылығы – ол кісі спорттың өте үлкен ғалымы болды. Профессор А.Д.Бернштейннің жетекшілігімен спортшының ағзасына байланысты, спортшының күшін қалпына келтіруге байланысты «Тау деңгейінен, таудың белгілі бір биіктігінде жаттығып, спортшы қалпына қайта қалай келеді, бабына қалай келеді?», - деген бағытта өте үлкен ғылыми еңбек жазған кісі. Атланта Олимпиадасында тәуелсіз ел ретінде алғаш рет қатысып, қазақ тарихында бұрын-соңды болмаған тарихи ерлік жасады. Сол тарихтың, сол жеңістің басында Ә.Нұрмаханов тұрды», - деп қалам тербейді [25].

Ал, профессор Ә.Нұрмаханов: «Спорттық жетістіктер, оның алғы шарттары ғылыми негіздемеге сүйенеді. Тек алдыңғы озық ғылыми тәжірибе ғана спортшыны үздік нәтижеге қол жеткізеді. Ғылымсыз әлемдік рекордтар жасау мүмкін емес. Күнделікті оқу-жаттығулар мен дене тәрбиесі сабақтарының өзі ғылымның соңғы жетістіктерін басшылыққа алып жүргізілуі керек. Сонда ғана өз нәтижесін береді. Қандай жаттығу, сабақ болмасын сапалы жүргізілсе, оның нәтижесі де жоғары болады», - деп жас бапкерлерге өзінің өмірлік тәжірибесімен бөлісіп, ғылыми әлеуетінің кең екендігін көрсетеді [26].

«Қай заманды алып қарасақ та, дамудың басты кілті бұл – ғылым». Халқымыздың рухын асқақтатып, жігерін жанитын ар намысын, қара күштің қасиетін тұла бойына тоғыстырған бокс өнері екені анық. Рингте бақ пен бап сынға түскенде, білекті мен жүректі жұдырықтасады. Ақылы мен айласы асқан азамат қана топ жарады. Міне осындай жекпе-жек қана нағыз мықтыны анықтайды. Әбдісәлан

Нұрмаханов қазақ боксының бағына туған, атын қазақ спортының тарихына алтын әріппен жазып қалдырған асыл азамат. Ол рингте өткізген 13 жыл ішінде 239 рет жекпе-жекке шығып, оның 222-сін жеңіспен аяқтап, былғары қолғаптың нағыз шебері атанды. Оның бар арманы қазақ баласының Олимпиада шыңын бағындырғанын көру еді. Ғасырлар тоғысында аңсаған асқақ арманына, ұлы мұратына жетті. Өзінің өсіп-өнген Түркістан шаһарынан Бекзат Саттарханов сол биікті бағындырды.

Еліміздегі ЖОО-ғы «Дене шынықтыру және спорт» БББ-да білім алып жатқан студенттердің Әбдісәлан Нұрмахановтай алып тұлғаның есімін қаншалықты деңгейде білетінін анықтау және даңқты боксшының есімін ұлықтау мақсатында 16 жоғары оқу орнында әріптестердің ат салысуымен 10652 студентке сауалнама жүргіздік. Сауалнама жүргізу төрт ай мерзімді қамтыды. Сауалнама нәтижелерін №5 кестеден көруімізге болады.

5-кесте – Еліміздегі ЖОО-да «Дене шынықтыру және спорт» БББ-да оқитын студенттерден «Әбдісәлан Нұрмахановты танысыз ба? Ол қандай спорт түрімен айналысқан?», – деген тақырыпта алынған сауалнама нәтижесі (01.09.-31.12.2023 ж. аралығы) n=10652.

№	Сауалнама сұрағы	Сауалнама жүргізген жоғары оқу орындарының атауы	Сауалнамаға қатысқан студенттер саны	Сауалнама нәтижесі	
				ия	жоқ
1	Әбдісәлан Нұрмахановты танысыз ба? Ол қандай спорт түрімен айналысқан?	Халықаралық туризм және меймандостық университеті (Түркістан қ.)	272	254	18
		Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ (Түркістан қ.)	502	146	356
		Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты (Арқалық қ.)	121	18	103
		Қорқыт Ата атындағы ҚУ (Қызылорда қ.)	951	116	835
		Ө.Жәнібеков атындағы ОҚПУ (Шымкент қ.)	1180	252	928
		Мирас университеті (Шымкент қ.)	755	96	659
		Ж.А.Ташенов атындағы университет (Шымкент қ.)	530	115	415
		М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті (Тараз қ.)	1420	295	1125
		Ш.Есенов атындағы университет (Ақтау қ.)	310	93	310
		Қызылорда «Болашақ» университеті (Қызылорда қ.)	704	46	658
		Қазақ Ұлттық педагогикалық қыздар университеті (Алматы қ.)	80	59	21
		М.Әуезов атындағы ОҚУ	655	226	429
		Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты (Тараз қ.)	740	81	659
		Орта Азия инновациялық университеті	1050	102	948
		Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті	856	96	760
С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті	526	62	526		

Кестеден көріп отырғанымыздай, сауалнама нәтижелерін талдай келе, сауалнамаға қатысқан 10652 студенттің 2057 (19,3%) Әбдісәлан Нұрмахановты танытындарын, ол бокс спортымен айналысқаны

туралы нақты жауап берген. Ал, 8595 (80,7%) студент Ә.Нұрмахановты танымайтындарын, оның ішінде: Ә.Нұрмахановты – 2296 (26,7%) студент күреспен айналысқан, 1691 (19,6%) студент бокспен

айналысқан шығар, 259 (3%) студент волейбол, 69 (0,8%) студент жеңіл атлетика, 276 (3,2%) студент ауыр атлетика, 106 (1,2%) студент баскетболмен айналысқан деп жауап берген. 3898 (45,3%) студент «білмеймін» деп көрсеткен. Бұл өте өкінішті жағдай. Бұл көрсеткішті елдігімізге үлкен сын деп қабылдауымыз керек.

Сондай-ақ, осы 10652 студенттен қайтара «Мұхаммед Әли мен Майк Тайсонды танысыздар ма?», - деген сауалнама алынды. 10096(94,8%) студент жақсы танытындарын, олар бокспен айналысқанын атап көрсеткен. 556 (5,2%) студент естігенбіз, барлығы бокспен айналысқан болу керек деп жауап берген.

Сауалнама нәтижесі біздің ойлаған жоспарымыздан да өте төмен нәтиже көрсетті. Қазақтың маңдайына біткен даңқты боксшы, білікті бапкер, ғалым-ұстаз Ә.Нұрмахановты «Дене шынықтыру және спорт» БББ-да оқитын студенттің 80,7% танымауы жоғары оқу орындарында аңызға айналған қазақ спортшыларының жетістіктері жеткілікті түрде насихатталмауынан деп айтуға толық негіз бар. Өйткені, бірнеше ЖОО-ның «Дене шынықтыру және спорт» БББ-ның элективті пәндер каталогындағы «Дене шынықтыру және спорт тарихы» пәнінің сипаттамасын, жұмыс оқу бағдарламаларын (силлабус) саралап, талдау жасағанымызда: «Көне дәуір кезіндегі дене тәрбиесі», «Орта ғасырдағы дене мәдениеті», «Феодалдық дәуірдегі дене тәрбиесі мен спорттың дамуы», «КСРО-ның соғысқа дейін және соғыстан кейінгі дене тәрбиесі», «Олимпиадалық қозғалыстың дамуы», «КСРО тарқағаннан кейінгі ТМД елдеріндегі дене тәрбиесі мен спорттың дамуы» тақырыбындағы материалдарға көп сағат жоспарланғанын, ал, Қазақстандағы дене тәрбиесі мен спорттың дамуына, қазақтан шыққан атақты спортшылардың қазақ спортын дамытудағы еңбектері мен жетістіктеріне сағат саны аз қарастырылғанын аңғардық. Сонымен қатар, «Qazsport» телеарнасында даңқты қазақ спортшылары туралы телехабарлар мен деректі фильмдердің аз көрсетілуі, жастардың теледидарға, БАҚ беттерінде («Жас Алаш», «Егемен Қазақстан», «Қазақ спорты» және т.б.) жарияланатын мақалаларға назар аудармайтындықтарын, өздігінше ізденіп, газет-журнал оқымайтындықтарын да нақты дәлел ретінде атап өтеміз.

ЖОО-да «Дене шынықтыру және спорт» БББ білім алатын студенттердің Мұхаммед Әли, Майк Тайсон және т.б. шетелдік атақты спортшыларды жақсы тануы елімізде шет ел спортшыларының жүйелі түрде насихатталып, спорттық киімдер мен күнделікті пайдаланылатын дәптер беттерінде атақты шетелдік спортшылардың суреттері басылып, аты-жөндері жазылып, кең көлемде жарнамалануы

да олардың танымалдылығын арттыра түсетінін де атап өтуіміз қажет.

Қорытындылай келе, халқымыздың мақтанышы, атақты боксшы, білікті жаттықтырушы, ғалым-ұстаз Әбдісәлан Нұрмахановтың есімін лайықты дәрежеде дәріптеуіміз үшін келесі мәселелерді қолға алсақ батыр рухының алдында азаматтық парызымыз орындалады деп санаймыз.

Қорытынды. Бүгінде даңқты боксшының есімін туған күні қарсаңында өткізілетін бокстан Ә.Нұрмаханов атындағы Халықаралық турнир кезінде ғана еске аламыз. Қазақ боксының басында отырған ағаларымыз Қазақстан біріншілігінде шеберлігі ең кемел боксшыға Олимпиадада берілетін «Вел Баркер» кубогы сияқты «Ә.Нұрмаханов» атындағы арнайы жүлде табыстауды қолға алса. Бұл құрметке Әбдісәлан Нұрмаханов әбден лайықты. Өйткені 1996 жылы Атлантада өткен Олимпиада ойындарында Қазақстан Тәуелсіз ел болып алғаш рет қатысқан кезде Әбдісәлан Нұрмаханов баптаған бокс құрамасы әлемді тамсандырып, 197 мемлекеттік ішінде жалпы командалық есепте 3-орын алуы таңғажайып оқиға болды. Сонымен қатар, жер шарындағы ең үздік боксшыға берілетін «Вел Баркер» кубогын Қазақстан боксшысы Василий Жировтың тұңғыш иеленуі тарихи жағдай емес пе? Мұндай мәртебеге өздерін ұлы халық санайтын орыс империясының өкілі 1964 жылы Токио Олимпиадасында Валерий Попенченконың ғана қолы жетті. В.Жировтың бұл жетістігі оңай келген жоқ. Ә.Нұрмахановтың табандылығы, темірдей тәртіпке негізделген жанкешті жаттығулардың, жылдар бойы жасаған есіл еңбектің, төккен тердің нәтижесінде келді. Тұңғыш қатысқан Олимпиада ойындарында бастау алған «Вел Баркер» кубогының 2004 жылы Афинада Б.Артаевтың, 2012 жылы Лондонда С.Сәпиевтың иеленуі Ә.Нұрмахановтың салған сара жолының қайырлы болғаны деп мойындауымыз керек. Қазақстан чемпионатында ең үздік боксшыға «Нұрмаханов» кубогы берілсе несі айып? Бұл аталымға Ә.Нұрмахановтың алып тұлғасы сұранып-ақ тұрған жоқ па? Жас боксшыларды ынталандыруда, техникалық шеберлігін арттыруда, чемпионаттың бәсін көтеруде, жастар арасында Отансүйгіштікті насихаттауда бұл бастаманың алатын орны зор деп білеміз. Бұл дәстүрге айналса Әбдісәлан Нұрмахановтай даңқты боксшыларымыздың қатары көбейетіні сөзсіз.

Ә.Нұрмаханов - сөз жоқ тарихи тұлға. Оның алып тұлғасын жасөспірім балаларға ұлттық рухтың идеалы етіп, жан-жақты жарқырата ашып көрсетер кино туынды өте қажет. Сондай-ақ, патриоттық ән шығарылса да жастардың ұлттық рухын асқақтатып, Отансүйгіштікке тәрбиелеп, шыңдайтыны сөзсіз.

2011 жылы Қазақ спорт және туризм академиясында Ә.Нұрмахановтың 75 жылдығына орай өткізілген Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциядан кейін үлкен көлемде ғылыми-тәжірибелік конференция өткізілмеді. Алдағы уақытта даңқты боксшы, білікті бапкер, ғалым-ұстаздың есімін ұлықтап, 90 жылдық мерейтойы аясында осы халықаралық конференция жалғасын тауып, ғалымның ғылыми-зерттеу жұмыстары мен бапкерлік қызметтегі ерен еңбектері жан-жақты зерттеліп, оқу-жаттығу сабақтары мен оқу үдерісіне тәжірибеге ендіру жұмыстары қолға алынса.

Республиканың барлық ЖОО-ғы «Дене шынықтыру және спорт» кафедраларында Ә.Нұрмахановтың спорттағы жетістігі, бапкерлік ізденісі, спорт ғылымын дамытудағы зерттеу еңбектері, өзі жазған оқу құралдарының құндылығы бағытында дәрістер оқу ұйымдастырылса.

Елімізде сатылатын спорттық киімдер мен кітапшаларда, күнтізбелерде, дәптерлерде қазақ спортының дамуына өлшеусіз үлес қосқан даңқты спортшылардың суреттері басылып, аты-жөндері жазылып, спорттағы жетістіктерін қысқаша насихаттау жұмыстары құзырлы органдар тарапынан қолдау тауып, назарға алынса, өскелең ұрпақтың санасында қазақтың маңдайына біткен даңқты спортшыларының есімдері мәңгілікке сақталатын болады.

Өскен жері киелі Түркістанда спорт мектепке, көшеге аты берілді, ескерткіш орнатылды, атында бокс-стан Халықаралық турнир өткізіліп тұрады. Әбдісәлан Нұрмаханов Түркістанның түлегі болғанымен, қазақтың намысын Халықаралық жарыстарда, әлемдік додаларда қорғаған, әлемдік деңгейдегі боксшыларды тәрбиелеген алты Алашқа ортақ ұл! Сондықтан Әбдісәлан Нұрмаханов атындағы Халықаралық турнирдің мәртебесін көтеріп, аясын кеңейту мақсатында Астана, Алматы қалаларында, барлық өңірлердің орталықтарында өткізуді қолға алып, Қазақстанның басқа да қалаларының көшелеріне, бокс, спорт мекемелеріне есімін беріп, Қазақ даңқын асырған арда азаматтың халық арасында мәртебесін әрқашан биік ұстасақ Әбдісәлан Нұрмахановтың асқақ рухы алдындағы елдік парызымыз өтелер еді.

Әбдісәлан Нұрмаханов: «Жасым алпысқа жеткенше спорттың нағыз саясат екенін, спорттағы келеңсіздік пен әділетсіздіктің ең үлкенін өз көзіммен

көрдім, өз құлағыммен естідім. Қаншама қиянатқа төздім, шыдадым. Менің түсінігім, білімім, тәжірибем, қателіктерім о дүниеге бір тиынға керек емес. Үлкен спорттан көңілге түйгендерімді, қиындыққа мойымауды, әр сәтсіздіктен сабақ алуды, «Сүрінген сәтте құламай, қайта тұрып күресуді», өмірдің тауқыметіне сынбай, қайсарлық танытып, ағысқа қарсы жүзуді жас ұрпақтың санасына сіңіріп кетуім керек. Мұны, халқымның алдындағы азаматтық парызым деп түсінемін. Мені қазақ спортының басында отырған басшылар шеттетіп, үлкен спорттан аластатса да қазақ спортын дамыту ісінде, оның ішінде қазақ боксының әлемдік рейтингтегі биіктіктен төмен құлдырамауы бағытында жас жаттықтырушылар мен боксшыларға бағыт-бағдар мен ақыл-кеңесімді беріп, өмірлік тәжірибеммен бөлісіп, бокс әлеміндегі сүйікті ісімді жалғастыра беремін. Мен туған халқыма қызмет етуден жалықпаймын», - деп тік мінезді, кемел ақыл иесі, жағымпаздықтан ада, қазақ спортының бағына туған, қазақ боксының қара нары атанған алып тұлғаның ерен еңбегін жас ұрпаққа насихаттап, санасына сіңіріп, есімін ұлықтау мен қазақпын деген әрбір тұлғаның азаматтық парызы деп санаймыз.

Әбдісәлан Нұрмахановтың ұлағатты өмір жолын, қазақ боксының дамуына қосқан сүбелі үлесін ұлтқа, ұрпаққа кеңінен таныстырып, өнеге етуіміз керек. Өскелең ұрпақ туған халқының мәртебесінің барлық ұлттан биік тұрғанын қалаған Әбдісәлан Нұрмахановтың өз заманы артқан ұлы жүкті қара нардай қайыспай көтеріп, ұлт алдындағы азаматтық парызын артығымен атқарып кеткенін, қазақ спорты тарихында алатын орнын жақсы білуге тиіс. Бұл жас ұрпақтың жүрегіне отаншылдық нәрін дарытып, бойында Отанды шынайы сүйетін намысшылдық, қайсарлық, табандылық сияқты қасиеттердің қалыптасуына ықпал ететіні анық. Қазақ спортының тарихын, даңқты спортшылардың жүріп өткен жолдарының бұлтарыс-қалтарысын, әділетсіздік орнаған сәттегі шыдамдылықтары мен қайраткерлік өнегелерін терең ұғынып өскен ұрпақ қана өзіне жүктелген міндетті биік тұғырға абыроймен жеткізетініне сенім мол. Ол үшін біз келер ұрпақ алдындағы асыл міндетімізді толық атқарып, жастардың ой-санасының дұрыс қалыптасуына, саңлақ спортшылардың өнегелі істерін жүрегіне тоқып, санасына сіңіріп, ұрпақтар сабақтастығын жаңғыртып, ұрпақтан-ұрпаққа дәріптеуге барынша мүмкіндік жасауымыз қажет.

Әдебиеттер

- 1 Бердіқұлов С. Екі томдық таңдамалы. - Алматы: «Жазушы», 2 том - 1991. - 432 б.
- 2 Найманбаев Қ. Даңқ тұғырында: Деректі хикаяттар. – Алматы: «Білім», 2009. – 234 б.

- 3 Жолымбетов, Ө.Ш. Намыс / Деректі хикаяттар. – Астана: «Фолиант», 2009. – 416 б.
- 4 Досмұхамбетов Т. Намыс сардары. – Астана: «Жарыс», 2014. – 248 б.
- 5 Рысбекұлы Қ. Әбдісалан. – Астана: «Жарыс КЗ», 2014. – 288 б.
- 6 Нұсқабайұлы Ж. Қазақ спортының саңлақтары. – Алматы: «Білім», 2007. – 277 б.
- 7 Нұрданбекұлы Қ. Намысы Найзағай Нұрмаханов. – Алматы, 2018. – 184 б.
- 8 Баймаханбетов Б.М., Халилаев А.Н. Нар тұлғалы Нұрмаханов Әбдісалан. Өнегелі өмір жолы және спорттағы жетістіктері. – Түркістан, 2006. – 68 б.
- 9 Қонаев Д. Ақиқаттан аттауға болмайды. Естелік-эссе. – Алматы: «Marfu Press», 2022. – 400 б.
- 10 Градополов К.В. Бокс: Учебное пособие. – М.: «Воениздат», 1941. – 216 с.
- 11 Нұрмаханов Ә. Жекпе-жек. – Алматы: «Жалын», 1985. – 208 б.
- 12 Көпіш Ә. Қазақ халқының тарихи тұлғалары: Қысқаша анықтамалық / Құраст.: Ә.Көпіш. – Алматы: «Өнер», 2016. 1-кітап. – 312 б.
- 13 Қазақ халқының тарихи тұлғалары: Қысқаша анықтамалық / Құраст.: Ә.Көпіш. – Алматы: «Өнер», 2016. 2-кітап. – 368 б.
- 14 Тараторин Н.Н. Бокс. Справочник. – М.: «Физическая культура и спорт», 1976. – 248 с.
- 15 Жанғанатова К.Н. Қазақ спортының тарихындағы ірі тұлғалар // XVIII Международный научный конгресс «Олимпийский спорт и спорт для всех». – Алматы: КазАСТ, 2014. 1-4 октябрь. – 457 б.
- 16 Есіркепов Ж.М., Құрманбаев Б.І., Омаров Б.С., Сабденбеков Е.У., Бимаханов Т.Д. Білікті бапкер Әбдісалан Нұрмахановтың ғылыми-педагогикалық мұрасын оқу-тәрбие процесіне ендірудің әдістемесі // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2023. – №4 (74). – 14-25 б.
- 17 Есіркепов Ж.М., Аширметова О.М. Даңқты боксшы Ә. Нұрмахановтың бапкерлік қызметтегі тәлім-тәрбиелік ой пікірлері арқылы жастарды патриотизмге тәрбиелеу // «Білім беру, дене мәдениеті, туризм және спорттағы инновация» атты III Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы: «ҚазҰУ», 2022. – 249 б.
- 18 Бердімұратова А. Абылайханның ерлігі – ұрпаққа өнеге // «Өшпес рух» Қазақ елінің тұтастығының негізін қалаған Абылай ханның 300 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Түркістан, 2012. – 471 б.
- 19 Нұрмаханов Ә. Бокс мектебі. – Алматы, 2006. – 256 б.
- 20 Нұрмаханов А. Отдых боксера в минутном перерыве // Ежегодник бокса. – М.: «Физкультура и спорт», 1980. – 65 с.
- 21 Нұрмаханов Ә. Бокс. Оқу құралы. – Алматы: «Мектеп», 1986. – 176 б.
- 22 Нұрмаханов Ә. Боксшы болғың келе ме?: Көмекші оқу құралы. – Алматы: «Санат», 1994. – 80 б.
- 23 Нұрмаханов Ә. Бокс мектебі. Оқулық. – Алматы, 2006. 1-бөлім: – 256 б.
- 24 Есіркепов Ж.М., Аширметова О.М. Даңқты боксшы Ә. Нұрмахановтың бапкерлік қызметтегі тәлім-тәрбиелік ой пікірлері арқылы жастарды патриотизмге тәрбиелеу // «Білім беру, дене мәдениеті, туризм және спорттағы инновация» атты III Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы: «ҚазҰУ», 2022. – 249 б.
- 25 Аширметова О.М., Садықов Қ.И. Даңқты боксшы А.Нұрмахановтың спорттағы жетістіктері арқылы жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу // «Жоғары оқу орындары мен колледж, мектептерде дене тәрбиесі құралдары арқылы жастардың рухани интеллектуалдық деңгейін қалыптастыру жолдары» атты Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектер жинағы. – Қызылорда, 2022. – 435 б.
- 26 Есіркепов Ж.М., Аширметова О.М. Ә.Нұрмахановтың бапкерлік қызметтегі жетістіктері арқылы жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу // «Жоғары оқу орындары мен колледж, мектептерде дене тәрбиесі құралдары арқылы жастардың рухани интеллектуалдық деңгейін қалыптастыру жолдары» атты Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектер жинағы. – Қызылорда, 2022. – 436 б.

References

- 1 Berdikýlov S. Eki tomduq tañdamaly. – Almaty: «ZHazushy». 2 tom – 1991. – 432 b.
- 2 Najmanbaev Q. Dañq tǵyrunda: Derekti hikayattar. – Almaty: «Bilim», 2009. – 234 b.
- 3 ZHolumbetov, Ө.SH. Namys / Derekti hikayattar. – Astana: «Foliant», 2009. – 416 b.
- 4 Dosmұhambetov T. Namys sardary. – Astana: «ZHarys», 2014. – 248 b.
- 5 Rysbekýly Q. Өbdisalan. – Astana: «ZHarys KZ», 2014. – 288 b.
- 6 Nұsqabajýly ZH. Қазақ sportynұñ sañlaqtary. – Almaty: «Bilim», 2007. – 277 b.
- 7 Nұrdanbekýly Q. Namysy Najzaǵaj Nұrmahanov. – Almaty, 2018. – 184 b.
- 8 Bajmahanbetov B.M., Halilaeв A.N. Nar tұлǵaly Nұrmahanov Өbdisalan. Өnegeli Өmir zholy zhөne sporttary zhetistikteri. – Tүrkistan, 2006. – 68 b.
- 9 Qonaev D. Aқиқattan attaura bolmajdy. Estelik-esse. – Almaty: «Marfu Press», 2022. – 400 b.
- 10 Gradopolov K.V. Boks. Uchebnoe posobie. – Moskva: «Voenizdat», 1941. – 216 s.
- 11 Nұrmahanov Ә. Zhekpe-zhek. – Almaty: «ZHalyn», 1985. – 208 b.
- 12 Kөpish Ә. Қазақ halkynұñ tarihi tұлǵalary: Qysqasha anyqtamalyq / Qұrast.: Ә.Kөpish. – Almaty: «Өner», 2016. 1-kitap. – 312 b.
- 13 Қазақ halkynұñ tarihi tұлǵalary: Qysqasha anyqtamalyq / Qұrast.: Ә.Kөpish. – Almaty: «Өner», 2016. 2-kitap. – 368 b.
- 14 Taratorin N.N. Boks. Sprovochnik. – M.: «Fizicheskaya kul'tura i sport», 1976. – 248 s.
- 15 ZHANғанatova K.N. Қазақ sportynұñ tarihyndaǵy iri tұлǵalar // XVIII Mezhdunarodnyj nauchnyj kongress «Olimpiskij sport i sport dlya vsekh». – Almaty: KazAST, 2014. 1-4 oktyabr'. – 457 b.
- 16 Esirkepov ZH.M., Qұrmanbaev B.I., Omarov B.S., Sabdenbekov E.U., Bimahanov T.D. Bilikti bapker Өbdisalan Nұrmahanovtyn ǵylmy-pedagogikalыq mұrasyn oқu-tәrbie procesine endirudiñ әdistemesi // Dene tәrbiesiniñ teoriyasы men әdistemesi. – Almaty, 2023. – №4 (74). – 14-25 b.
- 17 Esirkepov ZH.M., Ashirmetova O.M. Dañqy boksshy Ә. Nұrmahanovtyn bapkerlik qызmettegi tәlim-tәrbielik oј pikirleri arkyly zhastardy patriotizmge tәrbieleu // «Bilim beru, dene мәdenieti, turizm zhөne sporttary innovaciya» atty III Halykaralыq ǵylmy-tәzhiribelik konferenciya materialdary. – Almaty: «KazҰU», 2022. – 249 b.

- 18 Berdimuratova A. Abylajhannuң erligi – ұтраққа өнеге // «Өshpes ruh» Қазақ елінің тұтастығунуң negizin қалаған Abylaj hannuң 300 zhyldyғуна арналған Halyқаралық ғylymi-tәzhiribelik konferenciya materialdary. – Түrkistan, 2012. – 471 b.
- 19 Нұрмаханов Ә. Boks mektebi. – Almaty, 2006. – 256 b.
- 20 Nurmahanov A. Otdyh boksera v minutnom pereryve // Ezhegodnik boksa. – M.: «Fizkul'tura i sport», 1980. – 65 s.
- 21 Нұрмаханов Ә. Boks. Оқу құралы. – Almaty: «Mekter», 1986. – 176 b.
- 22 Нұрмаханов Ә. Boksshy bolғуң kele me?: Kөmekshi оқу құралы. – Almaty: «Sanat», 1994. – 80 b.
- 23 Нұрмаханов Ә. Boks mektebi. Оқулық. – Almaty, 2006. 1-bөlim: – 256 b.
- 24 Esirkeпов ZH.M., Ashirmetova O.M. Даңқты boksshy Ә. Нұрмахановтуң бапкерлік қызметтегі тәlim-tәрbielik ој pikirleri арқуly zhasardy patriotizmge тәрbiелеу // «Bilim беру, dene мәдениетi, turizm zhөne sporttary innovaciya» atty III Halyқаралық ғylymi-tәzhiribelik konferenciya materialdary. – Almaty: «ҚазҰU», 2022. – 249 b.
- 25 Ashirmetova O.M., Sadykov Қ.I. Даңқты boksshy A.Нұрмахановтуң sporttary zhetistikteri арқуly zhasardy otansyјgishtikke тәрbiелеу // «ZHоғару оқу оғундary мен kolledzh, mektepterde dene тәрbiesi құралдары арқуly zhasardyң ruhani intellektualдық деңгейiн қалыптастыру zholdary» atty Respublikалық ғylymi-tәzhiribelik konferenciyasуnуң еңбекter zhinaғу. – Kyzylorda, 2022. – 435 b.
- 26 Esirkeпов ZH.M., Ashirmetova O.M. Ә.Нұрмахановтуң бапкерлік қызметтегі zhetistikteri арқуly zhasardy otansyјgishtikke тәрbiелеу // «ZHоғару оқу оғундary мен kolledzh, mektepterde dene тәрbiesi құралдары арқуly zhasardyң ruhani intellektualдық деңгейiн қалыптастыру zholdary» atty Respublikалық ғylymi-tәzhiribelik konferenciyasуnуң еңбекter zhinaғу. – Kyzylorda, 2022. – 436 b.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Есіркепов Жандос Мергенбайұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан, e-mail: zhandos-1978@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2542-6246</p>	<p>Есіркепов Жандос Мергенбаевич – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: zhandos-1978@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2542-6246</p>	<p>Yesirkeпов Zhandos Mergenbaevich - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan, e-mail: zhandos-1978@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2542-6246</p>